

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2015

Zuzana Marková

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ZUZANA MARKOVÁ

**SLUŽEBNICTVO OČIMA ŠLECHTY
VE SVĚTLE RANĚ NOVOVĚKÝCH PRAMENŮ**

THE REFLECTION OF THE NOBILITY ON SERVANTS
IN EARLY MODERN RESOURCES

Praha 2015

vedoucí práce: doc. Mgr. Marie Šedivá Koldinská, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce paní doc. Mgr. Marii Šedivé Koldinské, Ph.D. za cenné rady, připomínky a konzultace.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne .....podpis.....

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je analýza vztahů české šlechty ke služebnictvu, jejich vzájemné konfrontace a obecně jejich soužití v prostorech rodového sídla. Studium české raně novověké šlechty se v české historiografii těší mimořádnému zájmu, avšak toto téma bylo v dosavadní odborné literatuře poněkud opomíjené. Práce bude především vycházet z rozboru vydaných pramenů, nejvíce pak z pramenů osobní povahy, a odborné literatury, v tomto případě především z prací tzv. jihočeské historické školy. Cílem je zaměřit se na osoby, které nevykonávaly žádný úřad, tudíž těžištěm práce bude výhradně analýza nahlížení stavu urozenců na jim hierarchicky nerovné sloužící.

Klíčová slova

Šlechta, služebnictvo, sídlo, vztah, korespondence

Abstract

The aim of Bachelor thesis is analysis of relationships of Czech nobility with its servants, disputes between them and their life in the aristocratic residence. Although the Czech historians are interested in Czech early modern nobility, they haven't devoted to this topic. The thesis is based on analysis of published sources (primarily of the ego-documents) and specialized literature (mainly literature of „the South-Czech historic school“). The aim is to focus on people, who didn't perform bureaucratic functions, so, the main task is the analysis of the reflection of the nobility on Servants, who were socially unequal with it.

Keywords

Nobility, servants, residence, relationship, correspondence

Obsah

1	Úvod	6
2	Prameny a literatura	7
3	Společnost šlechtického dvora	9
3.1	Dvůr a jeho příslušníci.....	9
3.2	Domov	14
4	Přijetí do služby	16
5	Orientace šlechty ve světě služebnictva	20
6	„K službě sobě oblíbila...“ aneb dobré vztahy mezi šlechticem a služebníkem.....	25
6.1	Šlechticův zájem o služebníka.....	25
6.2	Projevy náklonnosti a sympatií ke služebníkovi	26
6.3	Ocenění dobré služby	32
7	„Není hodna, že jest u mne byla a není jí hodno té osobě věřiti“ aneb šlechta a její špatné vztahy s osobami personálu.....	36
7.1	Nespokojenost s výkony služebnictva.....	36
7.2	Konflikty jako součást dvorského života	39
8	Závěr	44
9	Seznam pramenů a literatury	45
10	Seznam použitých zkratk	49

1 Úvod

V mé bakalářské práci se věnuji vztahům zástupců české raně novověké šlechty s osobami, jež pro ně vykonávaly určitý druh služby. Přitom se zaměřím jen na společensky nejnižše postavené služebníky, kteří nezastávali žádnou reprezentativní funkci, nikoli tedy kupříkladu na vrchnostenské úředníky. Cílem práce je zjistit, jak byli tito lidé vnímáni příslušníky privilegované vrstvy tehdejší společnosti.

Bakalářská práce je rozdělena do deseti částí, jež zahrnují úvod, jednotlivé kapitoly a podkapitoly, závěr, seznam pramenů a literatury a seznam použitých zkratk.

Ve třetí kapitole obecně představím prostředí šlechtického dvora, přičemž se zaměřím především na jeho členy a jejich postavení v rámci dvorské společnosti. Dále se zamyslím nad otázkou, jak velký význam mělo rodové sídlo nejen pro příslušníka šlechtického stavu, ale i osoby z jeho personálu.

V následující části se zaměřím na problematiku hledání a výběru služebnictva. Jak velké měly urozené osoby nároky a co přesně požadovaly? Byly vždy s výběrem spokojeny?

Na proces hledání vhodných osob do služby se pak pokusím navázat v páté kapitole, kde se budu věnovat míře šlechticovy orientace ve světě poddaných (samozřejmě včetně služebnictva). Do této části vložím také konkrétní zmínky o služebných osobách, které lze nalézt ve šlechtické korespondenci či jiných ego-dokumentech a ze kterých není jasný charakter vztahu šlechtic – služebník.¹

Na výhradně dobré vztahy se zaměřím v kapitole šesté. Nejprve uvedu příklady, jež svědčí o zájmu šlechtice o konkrétního služebníka (obavy o jeho zdravotní stav, pochopení pro jeho nelehkou životní situaci apod.). Poté se budu věnovat projevům urožencovy náklonnosti, které mohly znamenat, že si určitou osobu skutečně oblíbil a pojil ho s ní přátelský vztah. Závěr této části bude patřit otázce, jakým způsobem byli tito lidé za své věrné služby oceňováni.

V další kapitole se budu naopak zabývat konfliktními vztahy, které se většinou odvíjely od nespokojenosti šlechtice s (ne)odvedenou prací služebníka. Pokusím se nalézt případy, které dokládají, jak velké starosti měl šlechtic s ledabylostí služebnictva a kam až to mohlo zajít. Posledním tématem pak budou spory uvnitř šlechtického sídla a jejich mnohdy tragická řešení.

---

¹Mám na mysli zmínky, které mají neutrální charakter, není z nich tedy jasné, jestli měl šlechtic jmenovaného služebníka v oblibě, či ne. Například strohé sdělení o smrti služebníka, zpráva o tom, že jakési pachole odjelo pryč apod.

2 Prameny a literatura

Převážná část předkládané bakalářské práce vychází s rozboru edic pramenů osobní povahy z období 16. a 17. století. Tyto prameny nám totiž nejlépe umožňují nahlédnout do každodennosti dvorského života a poodhalují tak charakter zkoumaných vztahů.

Nejbohatším zdrojem hledaných informací je nepochybně korespondence (osobní i hospodářská), jejíž autory byli například Karel starší ze Žerotína,² jeho čtvrtá manželka Kateřina Žerotínská z Valdštejna³ či Zuzana Černínová z Harasova.⁴ Méně zmínek podstatných pro téma práce pak obsahují šlechtické deníky,⁵ paměti⁶ a kroniky.⁷ Dalším důležitým zdrojem jsou testamenty⁸ urozených osob, které mnohdy napomáhají lépe a přesněji odpovědět na otázku, jak příslušníci šlechtického stavu vnímali své služebnictvo.

Ve své práci chci také představit strukturu dvorské společnosti, k čemuž nejvíce využiji publikace nabízející ucelený pohled na život české raně novověké šlechty.⁹ Bohatým zdrojem cenných informací jsou i monografie a studie zabírající se konkrétními

---

²Vincenc BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína, Oddělení druhé, Listové psaní jazykem českým*, Brno 1872; Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*, Praha 1982.

³František DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I–II*, Praha 1894–1895.

⁴František DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890; F. DVORSKÝ (ed.) *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886; Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941; Další příklady korespondence: Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, Opera Historica 6, České Budějovice 1998, s. 145–271.; F. DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869; František TISCHER, *Dopisy hejtmána Štátného z Pleší ku panu Jáchymovi z Hradce*, VKČSN, část XIII., Praha 1903, s. 1–48.

⁵Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997.

⁶Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003; Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdržic: od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897; Jana RATAJOVÁ, *Alžběta Lidmila z Lisova, Rodinné paměti*, Praha 2002.

⁷Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I–II*, Praha 1985.

⁸Pavel KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002; Karel MÜLLER (ed.), *Poslední vůle Karla staršího ze Žerotína z roku 1636*, in: Sborník Státního okresního archivu Píseň, Píseň 1996, s. 10–14; Závěti je možné nalézt i v těchto edicích: F. DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869, s. 120–122; František HRUBÝ (ed.), *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*, Brno 1937, s. 5–7; F. TISCHER (ed.), *Dopisy Sylvie hraběnky Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrabětem Černínem z Chudenic z let 1635–1651*, VKČSN, část III., Praha 1908, s. 19; F. TISCHER, *Dopisy hejtmána Štátného z Pleší ku panu Jáchymovi z Hradce*, VKČSN, část XIII., Praha 1903, s. 7.

⁹Především: Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století*, Ústí nad Labem 1992; Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002; Josef HRDLIČKA, *Hodovni stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích*, České Budějovice 2000; Petr VOREL, *Dvory aristokratů v renesančních Čechách*, OH 3, České Budějovice 1993, s. 137–154.

tématy,¹⁰ například významnými osobnostmi Karla staršího ze Žerotína¹¹ či Petra Voka z Rožmberka.

12

---

¹⁰ Příklady studií a monografií: Vraždou rytíře Loreckého a jeho synů se zabývá práce: Alexandr DEBNAR, *Nová zjištění a přehodnocení pohledů na okolnosti vražd Loreckých ze Lkouše spáchaných dne 24. 8. 1571 v Šamonicích*, in: Sborník k 400. výročí povýšení Blatné na město, Blatná 2001, s. 69–127. Vycházím i z monografií Jindřicha Francka: J. FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách: manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000; J. FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách: nové vydání rozšířené o paměti prvního československého kata*, Praha 2000; Otázkou důležitosti domu se zabýval Richard van Dülmen: Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století), díl 1., Dům a jeho lidé*, Praha 1999. Informace o památnících jsem čerpala z: Marie RYANTOVÁ, „*In perpetuum sui memoriam scripsit*“, *Raně novověké památníky jako prostředek uchování paměti*, in: V. Bůžek, P. Král (ed.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007.

¹¹ Tomáš KNOZ, *Karel st. ze Žerotína, Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008.

¹² Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberk: životní příběh Petra Voka*, Praha 1996.

3 Společnost šlechtického dvora

3.1 Dvůr a jeho příslušníci

Raně novověká společnost se stejně jako společnost středověká skládala z různorodých skupin obyvatel, z nichž privilegované místo patřilo bezesporu šlechtě. Hrála rozhodující roli v politickém, kulturním a částečně i hospodářském životě. V českých zemích její společenské postavení značně sílilo, a to i přesto, že počet urozených osob ve srovnání s ostatními vrstvami obyvatelstva byl téměř zanedbatelný. Podle odhadů provedených pro počátek 17. století tvořili urozenci pouze 1 % veškerého obyvatelstva. Krátce po roce 1600 žilo tedy v Čechách něco přes 14 000 urozenců, z toho zhruba jen jeden tisíc zástupců vyšší šlechty, kteří však vlastnili více než 80 % všeho šlechtického majetku v Čechách.¹³

Ke zvyšování majetku panských rodů přispíval i neustálý rozklad drobných statků nižších šlechticů, jejichž majetek jim pak obvykle připadl. Ti nejmajetnější šlechtici si od poloviny 16. století vytvářeli na svých venkovských panstvích soustavu sídel, tzv. rezidenční síť. Jejím základem bylo hlavní venkovské sídlo, pro které se užívá označení venkovská rezidence. Sídli zde správa přilehlého panství a centrální správní úřady celého dominia. Vedle hlavní rodové rezidence se na panství nacházely i méně významné objekty, mezi kterými měly v některých případech své místo i sídlo rodové sekundogenitury (tedy místo využívané mladším sourozencem šlechtice, který stál v čele rodu) a druhé rodové sídlo, jehož podstatnou funkcí mohla být výhodná poloha poblíž významného tržního centra nebo správní úloha v odlehlé části dominia a jiné neméně důležité vlastnosti. Do rezidenční sítě patřila i vedlejší rodová sídla, která však plnila jen správní a obytnou funkci a do kterých vrchnost zavítala jen ve výjimečných případech.¹⁴

Soustavu sídel si však mohli vytvářet jen ti nejbohatší aristokraté, řadoví příslušníci vyšší šlechty či rytíři zpravidla vlastnili jediné sídlo (hrad, zámek, tvrz). Poslední kategorií pak byli šlechtici bez významného pozemkového majetku. Většinou se jednalo o rytíře nebo leníky, kteří drželi statek s několika poddanými.¹⁵

Pro hlavní centrum se sídlem feudální vrchnosti, z něhož bývala řízena správa panství, se užívá pojem dvůr.¹⁶ Tento pojem také zahrnuje osoby, které byly dlouhodobě spjaté s některým ze šlechticových sídel (ve sledovaném období byl pojem užíván

¹³Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002, s. 56–57.

¹⁴*Tamtéž*, s. 173–174.

¹⁵Jaroslav PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století*, Ústí na Labem 1992, s. 11–12.

¹⁶Petr VOREL, *Dvory aristokratů v renesančních Čechách*, Opera Historica 3, České Budějovice 1993, s. 139.

aristokraty pro označení lidí v jejich službách).¹⁷ Dvorský personál sahá od příslušníků přesně hierarchizované struktury aristokratického dvora až po nepočetnou čeleď na vladyckých statcích. Jeho počet, skladba i rozdělení povinností se však dvůr od dvora značně lišily.¹⁸

Vymezit přesnou strukturu dvora,¹⁹ která byla různými způsoby členěná, je tedy velmi složité. Podstatné je si uvědomit, že každý dvůr byl jedinečný stejně jako urozenec, který stál na špičce jeho hierarchické skladby a promítal do podoby sídla své představy.²⁰

Nejdůležitějším kritériem příslušnosti ke dvoru je pojem „služba“. V soudobých pramenech ji lze najít ve dvou významech, jednak popisuje službu prokazovanou služebníkem šlechtici, jednak odměnu v penězní či naturální podobě, která služebníku náležela.²¹

Petr Vorel rozděluje osoby šlechtického dvora na tři základní skupiny. Na špičce skupiny první se nachází úzký rodinný kruh. Dále sem řadí společenství lidí, které nebylo v oficiálním služebním vztahu. Ti většinou vytvářeli společnost členům velmožovy rodiny (typickým příkladem je tzv. fraucimor). Součástí dvora pak mohly být i rodiny okolní méně movité šlechty, které žily na svém vlastním „sídle“ poblíž dominia. Druhou skupinou je pak úřednictvo, které autor rozlišuje na „úředníky I. typu“ (tzv. dvořané) a „úředníky II. typu“. Do první skupiny jsou řazeni nejvyšší úředníci dominií, šlechtici (obvykle plnili funkci diplomatů nebo právních, finančních či vojenských poradců) a úředníci působící ve vysokých funkcích na dominiích téhož pána, ležících mimo oblast rezidence a sídla dvora. Do kategorie „úředníků II. typu“ patří kancelářští písaři, správci režijních podniků apod. Třetí skupinou (společensky nejnižší postavenou) je služebnictvo. I zde autor článku rozlišuje dva typy. Do první skupiny patří sloužící, kteří byli v běžném osobním styku s rodinou velmože. Dále sem spadají například osobní sluhové a komorníci, šašci, chůvy, kojné a osobní kuchaři. Oproti tomu „služebnictvo II. typu“ mohlo sledovat dvorský život jen z povzdálí, řadí se sem běžné služebné děvečky, pacholci, dvorští řemeslníci, ale i skupina knechtů zámecké posádky.²²

---

¹⁷Josef HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích*, České Budějovice 2000, s. 5–6.

¹⁸J. PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle*, s. 15.

¹⁹K vyličení struktury dvora využiji článek Petra Vorla *Dvory aristokratů v renesančních Čechách*, kde jsou příslušníci dvora modelově rozděleni do určitých „profesních“ skupin. Konkrétnější charakteristiku úloh jednotlivých osob se pak pokusím představit v rámci české historiografie častého rozlišení na členy dvora užšího a širšího.

²⁰Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 249–250.

²¹J. HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost*, s. 5.

²²P. VOREL, *Dvory aristokratů*, s. 143–144.

V mé práci se tak na základě Vorlovy charakteristiky zaměřím především na služebnictvo I. typu. Byli to totiž lidé, kteří si se členy velmožovy rodiny mohli vytvářet silné, vzhledem ke společenské diferenciaci až neodpovídající osobní vztahy. Díky nim pak často získávali vliv a odměny za provedenou práci.

Osoby pobývající v blízkosti velmože náležely k užšímu dvoru (v první polovině 17. století označovaný jako „hofštát“). Jednalo se o dvořany s čestným reprezentativním postavením (úřednictvo I. typu) a služebníky (služebnictvo I. typu), kteří se starali o každodenní chod sídla a kteří měli pečovat o blaho aristokrata, jeho rodiny a nejurozenějších hostů. Širší dvůr představoval výkonný personál, který plnil především administrativní a hospodářskou funkci, jeho hlavní část tvořili hospodářští úředníci, kteří sídlili na venkovských sídlech velmože.²³

V čele panství v širším pojetí dvora stál zpravidla hejtman, který měl kromě vrchnostenského hospodářství na starosti i soudní pravomoc nad poddanými. Podřízeným hejtmana mohl být na jednotlivých panstvích purkrabí. Několik panství tvořilo dominium, jehož správu většinou vykonával regent. Ve vrchnostenské kanceláři, jež byla podřízená hejtmanovi, pracovalo několik písařů, kteří vedli účty a vyřizovali hospodářskou agendu včetně korespondence. V jejich čele stál nejčastěji důchodní písař, který zaznamenával do důchodních účtů oběh finančních prostředků. Ostatní písaři pořizovali specializované druhy účtů – pivovarské, rybní, obilní, kuchyňské, cestovní či další.²⁴ O živočišnou a rostlinnou výrobu se starali šafáři, čeledíni a děvečky. Fišmistr s rybními hajnými udržoval rybníky a pořádal jejich výlovy, lovčí, polesný spolu s desítkami hajných a myslivců pečovali o lesy a zvěř.²⁵

Na špičce hierarchické skladby osob, jež se staraly o chod velmožovy domácnosti a tudíž příslušely k úzkému dvoru, stál obvykle hofmistr, jemuž podléhali specializovaní mistři. O soukromí velmože pečoval komorník, kterému byli podřízeni další komorníci, pážata, lokajové a jejich pomocníci, vrátní a dveřníci. Starali se o osobní bydlení, ošacení i oblékání šlechtice, případně i jeho rodiny. Na přípravu jídel dohlížel kuchmistr s kuchyňským personálem. Na větších dvorech k němu patřili vedle kuchtíků i pekaři, cukráři a paštikáři. V případě sídla, kde neměli kuchaře, připravovala jídlo většinou šafářka s pomocnicemi z přilehlého poplužního dvora. Sklepmistr s několika podřízenými klíčníky spravoval vinné i pivní sklepy a obstarával nákup i výdej alkoholických nápojů. Na dvoře bylo možné najít i stříbrného komorníka, který dohlížel na pokrývače stolů, stříbrníky a

---

²³V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*, s. 250.

²⁴*Tamtéž*, s. 250–254.

²⁵Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 63–64.

jejich pomocníky. Tito lidé se starali o čistotu stříbrného a pozlaceného nádobí a chránili ho před odcizením. Přeprava urozených lidí byla úkolem štolmistra, který pod sebou mohl mít řadu kočích, maštalířů, krmičů. Provoz velmožovy kanceláře byl podřízen kancléři nebo jinému úředníkovi. Ke dvoru mohl příslušet také maršálek, který odpovídal za správný zasedací pořádek a obsluhu při stolování.

Na šlechtickém dvoře bylo možné najít i další osoby, jež se vymykaly tomuto schématu. Šlo například o kaplany, lékaře, ranhojiče, umělce, velmožovy důvěrníky a rádce. Nelze opomenout ani fraucimor, který obklopoval velmožovu manželku.²⁶

Na šlechtickém dvoře panovala přísná hierarchie. Každá osoba (kromě velmože) podléhala osobě jiné. Každý z urozeného páru měl svou „sféru vlivu“ nad danou částí dvorského personálu. Tento fakt ilustruje například záznam v *Soupisu poddaných podle víry* z roku 1651, kde Adam Jiří Bzenský v Prorubě uvádí pro panství Bezno „při osobě mé v službě“ tyto osoby: správce s manželkou, písaře, tři služebníky, kuchaře, maštalíře s manželkou a kočího s manželkou. Zvlášť pak uvádí osoby služebně podléhající jeho manželce, kterými byly chůva, pradlí, dvě děvečky a jedna žena.²⁷ Jistě nepřekvapí skutečnost, že pokud byla v domácnosti kuchařka, zpravidla spadala do sféry ženy, byl-li to kuchař, patřil do sféry muže. Tak tomu bylo například u Zdeňka Adama Mladoty ze Solopisk, který měl dohlížet na kuchaře Jiříka. Do sféry mužské také jednoznačně patřily osoby pečující o koně.²⁸

V 16. století se jen několika šlechtickým rodům podařilo vybudovat rozsáhlé dominium (páni z Hradce, Pernštejnové, Rožmberkové, Smiřičtí, Trčkové ...).²⁹ Na jejich dvorech tak vznikala početná dvorská společnost. Petra Voka z Rožmberka například obklopovalo přibližně dvě stě osob. Jinak tomu bylo v případech menších šlechtických sídel, kterých bylo podstatně víc a kde bylo obvykle zaměstnáno osob okolo čtyřiceti.³⁰

Zmíněná dominia se ale postupně z různých důvodů rozpadala a v přelomové době první poloviny 17. století byla nahrazována stabilními územními celky pod vládou jednoho urozence, většinou nejstaršího člena rodové primogenitury.³¹ Knížecí dvory 17. století

---

²⁶Informace o skladbě lidí na raně novověkých šlechtických sídlech spolu s popisem jejich funkcí jsem čerpala z těchto publikací: J. HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost*, s. 10; V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, s. 56–70; V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, s. 202–205; V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*, s. 250–254.

²⁷Jana RATAJOVÁ, *Alžběta Lidmila z Lisova, Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 42.

²⁸*Tamtéž*, s. 66.

²⁹Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, České Budějovice 2005, s. 70.

³⁰V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*, s. 250.

³¹J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel*, s. 70.

obvykle zaměstnávaly okolo dvě stě lidí. Známou výjimkou je dvůr Albrechta Václava Eusebia z Valdštejna, kde se počet služebníků a dvořanů blížil k devíti stovkám.³²

Na tvrzích nebo v domech většiny rytířů obvykle není možné přesně dokázat početnost personálu, korespondence nám o služebnictvu nabízí jen náznaky nebo krátké zmínky. Dá se ale předpokládat, že bychom na těchto „dvorech“ našli jen pár služebníků (nejspíš písaře, sekretáře, kočího, lokaje, kuchyňský personál, o chod hospodářství pak pravděpodobně pečovali šafáři, ovčáci, hajní a myslivci).³³ Společným rysem sídel tohoto typu je povinnost každého člena domácnosti, urozeného i poddaného, přiložit ruku k dílu. Důkazem toho je dopis rytíře Karla Častovce Myšky ze Žlunic jeho sestře Dorotě z 26. března 1590. Dorota nebyla dosud provdaná a žila spolu s bratrem a jeho ženou v Malých Bečvárkách. „Prosím Tebe, má milá Dorničko, že ty věci, co ti tu na lejtříku poznamenané posílám, spravíš. Nebo sem poručil, jak pšenici prodadi, aby Ti za ní peníze dali. Co v hospodě protráví, vyplatíš je. Žena má tě prosí, ...“³⁴ Méně lidí na dvoře, kde práce byla nutností (ať už v jakékoliv podobě) pro každého, tak mohlo vést k prolamování hranic mezi rozdílnými sociálními skupinami.

Jak už jsem zmiňovala, šlechta byla privilegovanou vrstvou obyvatelstva. Její postavení pramenilo z právního vymezení hierarchie raně novověké společnosti, starobylosti a proslulosti onoho konkrétního rodu, zastoupení v úřadech (na lokální, regionální, zemské či monarchické úrovni) a držby majetku.³⁵ Svou sociální nadřazenost šlechta potvrzovala svým chováním a jednáním. Důležitou roli při tom hrála reprezentace, pomocí které vyjadřovala svou moc, bohatství a především své výjimečné místo ve společnosti. Své postavení zdůrazňovala prostřednictvím každodenních i svátečních rituálů, typickým příkladem je průběh stolování, jehož součástí je i druh a množství pokrmů, jež se dostávaly na stoly příslušníků šlechtického dvora.³⁶

Při stolování musel být dodržován jasně daný zasedací pořádek. Jídelní stůl v tabulnici byl určen pro pána domu s rodinou a několik nejvyšších a nejváženějších úředníků. Fraucimor stoloval odděleně, stejně tak i nižší úředníci, kteří jedli buď stranou od stolu velmože, nebo v jiné místnosti. Čeledí a ostatní personál se stravovali v hospodářských místnostech.³⁷

---

³²V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí*, s. 250.

³³Petr MAREŠ, *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*, Praha 2000, s. 31.

³⁴*Tamtéž*, s. 71.

³⁵Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí*, s. 223.

³⁶*Tamtéž*, s. 223–224.

³⁷Jiřina DOLEŽALOVÁ, *Děti pětileté růže*, Praha 2002, s. 197.

Podle rožmberské instrukce z roku 1596 se na stoly velmože a jeho spolustolovníků a na stůl žen z fraucimoru podávalo nejméně deset chodů. Vážení úředníci a vysloužilí služebníci dostávali chodů osm. Komorníci, lokajové a pážata chodů šest. Sociální odlišnost je značná i na základě počtu masitých jídel týdně. Zatímco si stůl velmože dopřával maso každý den, nejvyšší úředníci pětkrát týdně, písaři, trubači, fišmistři a výše postavení služebníci třikrát týdně, kočí, maštalíři a „dělná čeládka“ si maso vysloužili jen dvakrát v týdnu. Na šlechtických dvorech zkrátka panovalo pravidlo, čím menší hodnost, tím méně bohatá a častá strava.³⁸

3.2 Domov

„Od prostého sedláka až po bohatého obchodníka, od chudého řemeslníka až po šlechtice, ve městě i na venkově žil člověk v raném novověku po celý svůj život ve společenství domu. Toto společenství bylo původní, organizovanou jednotkou života. Ať bylo velké či malé, ať mělo tu či onu strukturu, zůstávalo pro člověka těžištěm jeho světa: bez domova a osamocen mohl totiž žít jen tulák.“³⁹ Tímto líčením významnosti domu pro raně novověkého člověka uvádí německý historik Richard van Dülmen svou knihu *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). Dům a jeho lidé*. Podle tohoto odborníka na běžný život lidí zkoumaného období se dům jako centrální jednotka tehdejšího života promítal do dětství člověka, jeho dospělosti, stáří i smrti. Jinak tomu nebylo ani u české šlechty. V každém životním období hrálo šlechtické sídlo a jeho osazenstvo pro urozence poněkud jinou roli. V počátcích života plnilo sídlo úlohu rodinného zázemí, dítě bylo v péči především své matky, kojné a případně dalších členek fraucimoru. Později se stávalo prostředím, které poskytovalo základní vzdělání a osvojování si dovedností. V době počínající dospělosti, kdy mladí aristokraté navštěvovali vyšší školy, podnikali cesty do zahraničí či sloužili jako pážata na dvorech výše postavených šlechticů nebo přímo na dvoře královském, se pro ně stalo výchozí šlechtické sídlo především zdrojem hmotného zabezpečení. Na počátku vlastní dráhy si mladý aristokrat buď začal budovat vlastní dvůr, nebo se (v případě nemajetnosti) ucházel o službu u dvora, kde se stal členem velmožovy klientely. U dívky se pak věřilo ve výhodný sňatek.⁴⁰

Především zvolený typ kariéry rozhodoval o tom, která sídla, po jakou dobu a k jakým účelům bude konkrétní urozenec využívat. V první polovině 16. století

---

³⁸ *Tamtéž*, s. 205–206.

³⁹ Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století), díl 1. Dům a jeho lidé*, Praha 1999, s. 9.

⁴⁰ J. PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle*, s. 14–15.

upřednostňovali čeští a moravští velmoži venkovské příbytky. Itineráře vypovídají, že aristokraté orientovaní na zemskou kariéru v nich trávili největší část svého času. Tento trend se začal proměňovat zhruba v polovině 16. století, kdy byl potlačen první stavovský odboj vůči vládě a sílilo pronikání renesance a přijímání italského životního stylu. Velmoži tak začali trávit stále více času v městském prostředí, kde se nacházel habsburský dvůr a stále častěji zasedající stavovské instituce a další úřady.⁴¹ V 17. století se již podíl času stráveného šlechticem mimo jeho venkovskou rezidenci výrazně posunul ve prospěch města.⁴²

V souvislosti s těmito změnami se mění i vnímání slova „domov“. Pod tímto pojmem obvykle bývalo spatřováno místo využívané k dlouhodobým pobytům. V době upřednostňování venkovských příbytků to byla hlavní venkovská rezidence, která kromě víceméně trvalého pobytu velmože plnila také správní, ekonomické a kulturní funkce.⁴³ Najednou se však do života urozených začala výrazněji promítat politická kariéra a velká část z nich tak byla nucena trávit ve městě i polovinu roku. Z osobních dokumentů lze tak často vyčíst pocity smutku a přání vrátit se brzy „domů“. Z toho je tedy patrné stálé povědomí o venkovském domovu. Teprve na sklonku 16. a zejména na počátku 17. století považovali již někteří páni za svůj domov také pražské sídlo.⁴⁴ Toto období je tedy pro mnoho šlechticů charakteristické existencí dvou domovů, pro jejich manželky pak dobou samoty a stesku po svém muži.

Život na šlechtickém sídle však nebyl pouze životem urozenců. Skadba osob zde pobývajících byla obvykle velmi pestrá a rezidence pro většinu z nich znamenala druhý domov. Vytvářeli v ní, jak píše Dülmen, určité společenství, a je tedy otázkou, v jakém vzájemném vztahu toto společenství žilo. Tito lidé vedle sebe trávili mnohdy i většinu svého života, je tedy vůbec možné, aby mezi nimi nevzniklo nějaké pouto či přátelský vztah, a to i navzdory rozdílnému společenskému postavení?

---

⁴¹J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel*, s. 70–77.

⁴²Zdeněk HOJDA, *Rezidence české šlechty v baroku*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 161.

⁴³J. KUBEŠ, *Tamtéž*, s. 72.

⁴⁴Petr MAŤA, *Soumrak venskovešských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, Opera Historica 7, České Budějovice 1999, s. 152–153.

4 Přijetí do služby

Jedna z nejdůležitějších sociálních vazeb ve středoevropské společnosti období raného novověku je bezpochyby vztah mezi vrchností a poddanými, jenž je obecně považován za značně rozporuplný a rozmanitý.⁴⁵ Toto tvrzení platí o to více na šlechtických dvorech, kde se dvě rozdílné vrstvy tehdejší společnosti denně setkávaly. Poměr mezi nimi mohl vyústit až ve vazbu přátelskou, nebo naopak konfliktní.

Těsnější vztah mezi šlechticem a neurozenou osobou se dá předpokládat na menších dvorech, kde nebyl mocenský systém příliš složitý. Tuto domněnku lze potvrdit i při náhledu na proces hledání a výběru služebníků. Na větších šlechtických dvorech se vrchnost v případě potřeby nižšího služebního personálu obracela na své úředníky, aby vybrali vhodné osoby z poddaných na panství.⁴⁶ Spoléhalo při tom na jejich rozvahu, že volba padne na někoho schopného, kdo mu pak bude „poslušným“ a „dobrým“ služebníkem.⁴⁷

Dá se očekávat, že vztah byl určován především kvalitou služby. Ta byla pro kladné vycházení šlechticů s jejich služebníky podstatným předpokladem. Aby se předcházelo špatnému výběru, zasílali často šlechtici spolu s instrukcí, že potřebují novou pracovní sílu, i výčet požadavků na nového služebníka. Značné nároky měla například čtvrtá manželka Karla staršího ze Žerotína Kateřina, která požadovala, aby bylo o osobách navržených úředníky k ní do služby zjištěno co nejvíce. Svou služebnou Aničku Javornickou, jež se jí na základě doporučení šafářek z Brandejsa chystala zaslat vybranou děvečku, požádala, aby vyzvěděla úmysly oné dívky. Neměla se však ptát přímo jí, ale lidí, kteří ji dobře znají. Jak totiž Kateřina v tomto dopise z ledna 1634 napsala, „Pán Bůh dej, aby se podařila a její služba mně ku pohodlí a jí k dobrému byla.“⁴⁸ Touto větou nepochybně vystihla ideální vztah mezi urozcem a služebníkem.

Další požadavky Kateřiny Žerotínské zahrnovaly přání, aby její budoucí děvečky byly hodné, věrné, zdravé, silné, čistotné, dobrého vychování i „dobřejch rodičů“ a především aby nebyly všetečné.⁴⁹ Po svých úřednících a přátelích také vyžadovala, aby při hledání vhodných lidí brali v potaz věk, odkud pocházejí, a zdali jsou sirotky. Když žádala

⁴⁵Tomáš KNOZ, *Karel st. ze Žerotína, Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008, s. 124.

⁴⁶V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 222.

⁴⁷Pokud byli šlechtici spokojeni s odvedenou prací svých služebníků, byla jejich služba popisována jako „oddaná“, „věrná“, „dobrá“, „skromná“, „ochotná“, „poslušná“ apod., V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 201.

⁴⁸František DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna II*, Praha 1894–1895, s. 11.

⁴⁹Výpisy požadavků na novou služebnou například: F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 171, 216, 235–236, 254.

o „vejroстка“, dá se předpokládat, že měla zájem o dívku zhruba 12–13 let starou.⁵⁰ V psaní ze září 1634 zase doporučovala zaměřit se při výběru vhodných dívek spíš na prostředí vesnické než městské, očekávala totiž, že tyto dívky již nabyly zkušenosti z prací u místních hospodyněk.⁵¹ Spokojenost nad tím, že žádná ze zaslaných děveček není „otcovskou dcerou“, nýbrž sirotkem, zase vyjádřila v únoru 1635 důchodnímu písaři v Třebíči, Kašparu Zbudovskému.⁵²

Při výběru personálu hrálo podstatnou roli mnoho dalších skutečností a jednou z nich bylo nepochybně kmotrovství. Když roku 1652 hledala Zuzana Černínová pro svého syna Humprechta Jana vhodné páže, našla jej ve svém kmotřenci, potomkovi „pana Loka“. Chlapec se hodil na tuto pozici pro svůj věk, výchovu i dobré charakterové vlastnosti.⁵³

Značný vliv na přijetí ke dvoru měly zajisté i dobré osobní vztahy. Na podzim 1634 se Kateřina ze Žerotína zajímala o Dorotku, dceru již zemřelého kněze Jakuba, se kterým měla velmi přátelský vztah.⁵⁴ Pokud by Dorotčina matka nic nenamítala, ráda by děvče přijala do služby i do fraucimoru.⁵⁵

Svou roli při hledání mnohdy hrála i urozenost. Eliška Myslíkovna z Chudenic žádala roku 1645 svou matku Zuzanu Černínovou, aby se poptala po nějakém pacholeti stavu rytířského, jenž by byl „čistný“ a „milostný“.⁵⁶ Nejen na tomto příkladu je zjevné, jak důležitou a podstatnou úlohu měly v otázce hledání služebníků sociální vazby, postavené na rodiném a přátelském základu.

Sehnat někoho, kdo by plně splňoval velmožovy představy, nebylo vždy snadné a leckdy to trvalo i několik týdnů. Tomu odpovídá i zkušenost Karla staršího ze Žerotína, jenž roku 1605 instruoval přerovského úředníka Mikuláše Pitruše, aby vyhledal ženu, která by jeho manželce⁵⁷ pomáhala se správou zámku, dohledem nad děvečkami a jež by také „potřebně rozkázati uměla“.⁵⁸

---

⁵⁰Dá se tak usuzovat především na základě dopisu Kateřiny Žerotínské Janu, písaři v Brandýse nad Orlicí. Šlechtična se zde domáhá děvčete „dvanácti neb třinácti letech, nějakýho vejroстка“ – F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 216.

⁵¹F. DVORSKÝ, *Tamtéž*, s. 171

⁵²*Tamtéž*, s. 235–236.

⁵³V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 222

⁵⁴Dokládá to početná korespondence, ve které Kateřina ze Žerotína vyjadřuje lítost nejprve nad nemocí, následně nad smrtí svého „milého“ kněze – F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny I*, s. 253–256.

⁵⁵F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 182.

⁵⁶František DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890, s. 64.

⁵⁷Karlova třetí žena, Kateřina Anna z Valdštejna – Vincenc BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení první. Žerotínovi zápisové o soudě panském*, Brno 1866, s. 11.

⁵⁸Vincenc BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé. Listové psaní jazykem českým*, Brno 1872, s. 390, 402, 415.

Zaznamenány jsou i případy, kdy byla služebníkům dána možnost zlepšit své pracovní dovednosti. Tak například v polovině osmdesátých let 16. století poslal Adam II. z Hradce Martina Hulíka na zaučení do vídeňské arciknížecí kuchyně. Tímto krokem tak získal schopného kuchaře, který se nakonec propracoval až do jeho stálého doprovodu.⁵⁹ V této otázce nelze opomenout činy Karla staršího ze Žerotína, jenž s sebou na zahraniční cesty brával například kuchaře a zedníky, aby se ve svém řemesle naučili místním zvyklostem.⁶⁰ Roku 1605 zase zažádal o propuštění kuchtíka Lukáše, kterému zjednal mistra, u něhož by se vyučil.⁶¹ Dalším příkladem je kladná reakce na prosbu Barbory Křínecké ze Žerotína, zdali si u sebe může ještě jeho děvečku Martu nějakou dobu ponechat. Tomuto návrhu byl šlechtic nakloněn s tím, že by byl rád, kdyby se šití a vůbec dobrému přístupu k práci naučila, přičemž veškeré náklady následně uhradí.⁶²

Je pochopitelné, že šlechta vyžadovala kvalitní služby a ty často viděla až za hranicemi svého panství. Když v listopadu 1582 pocítovala třetí manželka Viléma z Rožmberka, Anna Marie Bádenská, těhotenské příznaky, bylo posláno pro porodní bábu až do Štýrského Hradce a vzápětí i do Mnichova. Jak se ale prokázalo, nejednalo se o těhotenství, ale o zhoubný zánět ženských orgánů. Na tuto nemoc nakonec mladá šlechtična zemřela v dubnu 1583.⁶³

Shánění čeládky bylo takřka každodenní činností, zvláště na větších šlechtických dvorech, kde zběhnutí či úmrtí někoho ze služebnictva bylo poměrně častou záležitostí. A jak to výstižně Karel starší ze Žerotína v listu z listopadu 1605, kde se tázal Jiříka Šárovce na zájem jeho synka o službu u něj, charakterizoval: „bez čeládky býti nemohu“. ⁶⁴ Možnost získat nové lidi ke dvoru měla i roku 1634 jeho čtvrtá manželka Kateřina. Když ale zjistila, že by brala čeládku již na jiném dvoře „vycvičenou a „vychovanou“, nabídku odmítla. Sama by totiž nechtěla, kdyby jí někdo vzal služebníky, se kterými měla práci a vychovala je „k obrazu svému“. ⁶⁵

Prozatím jsem se zabývala otázkou, jaké služebníky by si urozenci přáli. Z korespondence lze ale také vyčíst, koho naopak výslovně odmítali. V tomto směru je patrný značný vliv jejich orientace mezi poddanými na panstvích. I zde zůstanu u Kateřiny ze Žerotína, která roku 1635 poukázala hned na dvě dívky. V první řadě se jednalo o jistou

---

⁵⁹V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 223.

⁶⁰T. KNOZ, *Karel st. ze Žerotína*, s. 135.

⁶¹V. BRANDL, (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 485.

⁶²*Tamtéž*, s. 468.

⁶³V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, s. 90.

⁶⁴V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 492.

⁶⁵F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 184.

pradlenku z Jistipce, která byla podle Kateřiných slov všetečná, což jí obzvláště vadilo.⁶⁶ Ve druhém případě šlo o jakousi Činčarovou z města. Důvod nezájmu však bohužel uveden nebyl.⁶⁷ Vděk Kateřina Žerotínská vyjádřila úředníkovi, když k ní na vyzkoušení vypravil více dívek, ze kterých si pak mohla vybrat.⁶⁸ Zaslání více osob „na zkoušku“ je tedy, alespoň v případě této šlechtičny, ideálním způsobem, jak si zvolit vhodného služebníka.

Mnozí uchazeči o práci se však krátce po přijetí setkali se záporným hodnocením svých výkonů a jejich působení na dvoře tak rázem skončilo. Kriticky byla posouzena například děvečka, jež byla k Žerotínům na Přerov zaslána roku 1634. Kateřině byl špatný výběr jasný – „poněvadž naspěch bylo, že snad vzali, co jim přilezlo“.⁶⁹ Podobně reagovala i na práci dcery zemřelého mlynáře Votruby, která si stále stěžovala na bolesti hlavy a zubů, zároveň měla špatný sluch a mluvila příliš potichu. Šlechtična by o ni nestála ani v případě dívčina uzdravení.⁷⁰

Z uvedených příkladů vyplývá skutečnost, že si šlechtic mnohdy dával při výběru svých sloužících záležet a ve službě si dlouhodobě nechával pouze ty, kteří plně odpovídali jeho představám a nárokům. Jen na základě spokojenosti s vykonáváním pracovních povinností totiž mohlo vznikat vzájemné pochopení i sympatie.

---

⁶⁶*Tamtéž*, s. 235–236.

⁶⁷F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 254.

⁶⁸F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 216.

⁶⁹*Tamtéž*, s. 24.

⁷⁰*Tamtéž*, s. 243.

5 Orientace šlechty ve světě služebnictva

Zmínky o služebnictvu se objevují především v korespondenci, a to jak hospodářského, tak i osobního charakteru. V případě dopisování si šlechtice s příbuzným, přítelem či známým nebývaly zprávy o služebnících příliš časté. Jejich přítomnost byla obvykle buď důsledkem prohrěšku či naopak vyznamenání konkrétní osoby, anebo se jednalo pouze o stručnou informaci, zahrnující něčí zdravotní stav, úmrtí, případně i sňatek.

Vzhledem k tomu, že šlechtici chtěli znát stav svých hospodářských statků a obecně, hlavně v případě jejich nepřítomnosti, dění na svém dvoře, dopisovali si často s úředníky i jinými dvorskými osobami. Tato psaní bývají označována jako hospodářská korespondence.

Vrchnost obvykle požadovala zasílání pravidelných zpráv o stavu dvora a to i od několika služebníků i členů rodiny najednou.⁷¹ Prostřednictvím těchto dopisů byly vyřizovány zprávy, instrukce i pozdravy různým dvorským osobám.⁷² Hospodářská korespondence běžně bývá, jak se dá očekávat, velmi strohá.⁷³ Občas v ní nalézáme výtky a pobídky ke zlepšení výkonů čeládky. Když píše Kateřina Žerotínská komorníku Martinovi v červenci 1631 do Vratislavi, sděluje mu své pochybnosti nad prací děveček. Nezdá se jí totiž, že by všechny měly co na práci při přípravě jídla a přitom „nazahálely a darmo tam času netrávily“. ⁷⁴ O dohled nad služebníky je požádána i v březnu 1592 paní Vanecká. Jejich vrchnost, Karel starší ze Žerotína, je v té době v zahraničí a, jak sám v korespondenci uvádí, neobává se o věrnost svých lidí, ale nevylučuje zvýšení ledabylosti a šízení práce v době jeho nepřítomnosti.⁷⁵

Přestože tento typ kontaktu sloužil k zaúkolování služebnictva na vrchnostenských statcích, nalezáme v něm i známky porozumění i lítosti nad mnohdy nelehkou situací poddaných. Své pochopení s dívkami na dvoře vyjádřila Kateřina ze Žerotína v psaní šafáře Dorotě Perenské z ledna 1631, kde reagovala na její stížnost ohledně zaslání příliš velkého množství předuva, které podle šafářky není možné řádně spříst a zároveň se přitom postarat o dobytek. Jelikož si šlechtice uvědomovala veškeré povinnosti, které musí děvečky vykonat, navrhla, aby bylo přebytečné předuvo rozdáno mezi poddané do vesnic.⁷⁶

Z poručení, rad, kritiky i pochopení, které směřovaly od vrchnosti k úředníkům spravující hospodářství i konkrétní statky, je zjevná její orientace a přehled. Vrchnost často

⁷¹V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, s. 236–238.

⁷²Příklady instrukcí – Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*, Praha 1982, s. 191, 199; F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny I*, s. 18, 19, 82–83, 90, 127, 189–190, 209.

⁷³V pramenech se pro tento druh kontaktu nejčastěji používají výrazy „rozkázání“ nebo „poručení“ – V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 238.

⁷⁴F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I*, Praha 1894 – 1895, s. 91

⁷⁵V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 86.

⁷⁶F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny I*, s. 13.

bývala nejen dobře informovaná a orientovaná v hospodářských záležitostech, ale i ve světě svého služebnictva. Obecně raně novověcí šlechtici žijící na rodových statcích až po několik generací své poddané často velmi dobře znali.⁷⁷ Prokázalo se to například při výběru vhodných dvorských služebníků. Tato znalost konkrétních lidí a jejich životů pak platí o to více na samotných šlechtických dvorech.

Zhruba od poloviny 16. století pobýval často pán dvora mimo své statky a správu o ně přenechával svým úředníkům nebo manželce. To, že úředníci často zneužívali svého postavení, nebývalo ani tehdy výjimkou.⁷⁸ Před nekalostmi služebníků varoval své potomky například Oldřich Kounic roku 1613 tvrzením, že čím je více služebníků, tím se méně práce vykoná. Obdobné názory sdíleli i Jakub Krčín z Jelčan či Zuzana Černínová z Harasova, která to výstižně charakterizovala roku 1649: „Úředníci ti již zvykli sobě pány býti“.⁷⁹ Šlechta si tedy uměla často vytvořit obrázek o svém služebnictvu. Nejednou projevila nedůvěru vůči konkrétnímu jedinci a jiného pak žádala o nápravu.⁸⁰

Přestože svět úřednictva není předmětem našeho zájmu, doložily nám uvedené skutečnosti dobrou orientaci šlechtických osob ve světě svých poddaných. Leckdy byli informováni o jejich osobních vztazích, schopnostech i zdravotním stavu. Hejtmana v Brandýse nad Orlicí Kateřina ze Žerotína chválí v červenci 1631 za to, že do Sedlišť dal nového šafáře s šafářkou z důvodu špatného zdraví předchozího šafáře Běliny a jeho ženy.⁸¹

Početná korespondence informovala svého příjemce o nemoci či smrti někoho z čeládky. Tato sdělení občas bývají velmi strohá a odměřená, bez stop zármutku a lítosti. Takové stručné zprávy pak vyvolávají dojem, že mezi autorem dopisu a nemocným či dokonce nebožtíkem nepanoval příliš blízký vztah. Příkladem může být smrt pacholete Anny Hradecké z Rožmitálu Janouška. Ve svém psaní ze srpna 1557 synu Jáchymovi z Hradce oznámila, že Počátky zahltl mor a její pachole na tuto zhoubnou nemoc zahynulo. Místo slov smutku uvádí, že hned po události odjela ke své dceři. Vzhledem k tomu, že o smrti chlapce informovala pana Jáchyma i jeho manželka Anna Hradecká z Rožmberka, je otázkou, jak moc bylo toto páže důležité právě pro pána z Hradce...⁸²

---

⁷⁷T. KNOZ, *Karel st. ze Žerotína*, s. 129.

⁷⁸O finančních zpronevěrách např. – Aleš STEJSKAL, *Finanční zpronevěry a jejich funkce v politické a kulturní reprezentaci vrchnostenské byrokracie v Čechách na přelomu 16. a 17. století*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 82–94.

⁷⁹V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 216–219.

⁸⁰Kateřina ze Žerotína dává v dopisu důchodnímu písaři v Třebíči Kašparu Zbudovskému zřetelně najevo pochybnosti o práci jakéhosi trebičského úředníka – F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny I*, s. 10.

⁸¹*Tamtéž*, s. 90.

⁸²F. DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869, s. 94. Podobné líčení smrti či nemoci svých služebníků lze nalézt například – F. DVORSKÝ, *Listy paní Kateřiny I*, s. 10; Václav

Občasnou součástí hospodářské i osobní korespondence je zájem dozvědět se, jak se čeládce daří a jak se jí vede po zdravotní stránce. Většinou se však jedná pouze o otázení se na bezejmennou vrstvu, které má spíš formální charakter.⁸³ Naopak zájem o stav konkrétní osoby může znamenat skutečnou náklonnost nebo alespoň vyjádření potřeby onoho člověka znát chod svého hospodářství.

Narozdíl od korespondence, která má největší podíl na zkoumání vztahů šlechty a služebnictva, se paměti, deníky i kroniky zabývaly neurozenými členy dvora jen v malé míře. Samozřejmě je to velmi individuální a nepochybně v tomto ohledu záleželo na skutečnosti, s jakými lidmi přicházel jedinec nejčastěji do kontaktu. Korespondence však i přesto bývala zpravidla obsáhlejší, výmluvnější a jejím prostřednictvím se řešily hospodářské a jiné aktuální otázky, což daleko více umožnilo svést téma k lidem působícím na šlechticově sídle.

Kromě zvěčnění rodové paměti byly „památníky“ zakládány k rekonstrukci a reflexi vlastního života. Na to poukazuje již samotný název – zápisy v něm zaznamenané bývaly pořizovány „na památku“.⁸⁴ A tím se nabízí otázka, zdali si urození chtěli uchovat vzpomínky i na své služebníky.

Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdružic ve svých pamětech z let 1624–1648 popisoval především náboženské, politické a vojenské události. Na vylíčení vlastního života si pak ponechal daleko méně prostoru.⁸⁵ Tím se lišil od pojetí Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova, který se především věnoval své rodině a kariéře ve správních úřadech slavatovských statků.⁸⁶ Prvně jmenovaný šlechtic se o sloužících nízkého sociálního statutu zmiňoval pouze ve spojitosti s vyprávěním.⁸⁷ Z Harantových pamětí tedy nelze vyčíst, jaké vztahy mezi ním a služebníky panovaly. Jan Nikodém se jimi ve svém díle pro změnu nezabýval vůbec.

Zvláštní kategorií jsou ženské památníky. Vzhledem k tomu, že se raně novověké šlechtičny pohybovaly v daleko užších společnostech než muži, jsou záznamy v nich

---

BŮŽEK – Josef HRDLIČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, Opera Historica 6, České Budějovice 1998, s. 243.

⁸³ Například F. DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky*, s. 101; V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce*, s. 236.

⁸⁴ Marie RYANTOVÁ, „*In perpetuum sui memoriam scripsit*.“ *Raně novověké památníky jako prostředek uchování paměti*, in: Václav BŮŽEK – P. KRÁL (ed.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 106–109.

⁸⁵ Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdružic: od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897.

⁸⁶ Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003.

⁸⁷ Například když popisuje útěk před nepřítelem, uvádí, že jeho děvečka utekla i s jeho oblečením do lesa. Z pozdějšího zápisu se lze dočíst, že se s onou dívkou setkal až za čtyři dny. – F. MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta*, s. 86–87.

zapsané významným zdrojem pro zkoumání rodinného a společenského zázemí. S tím souvisí i možnost nahlédnout do problematiky složení dvora a vztahů mezi jeho příslušníky.⁸⁸ Záznamy o narození svých dětí, křtech, úmrtích i jiné zápisy si dělala například Alžběta Lidmila z Lisova v druhé polovině 17. století. Její *Rodinné paměti*⁸⁹ nám mimo uvedená témata nabízejí přehled porodních bab a kmoter či kmotrů jejích dětí. Zajímavé na tom je, že šesti dcerám byli za kmotry zvoleni chudí lidé, dokonce včetně jednoho žebráka.⁹⁰ Při narození své deváté dcery pověřila kmotrovstvím ženu, „která již prv mejm kolika dětem kmotrou byla“.⁹¹ Je tedy zjevné, že svou volbu mnohokrát opakovala, a to i v případě porodní báby, kterou většinou byla jistá Magdalena Maleská z Košetic.

Podobným způsobem jsou zaznamenávány události spojené s lidmi nižšího služebného personálu v *Životech posledních Rožmberků*⁹² Václava Březana a v deníku příslušníka panského stavu Adama mladšího z Valdštejna, psaného v letech 1602–1633.⁹³ Těchto zápisů zde nalézáme poměrně malé množství a obvykle mají jen informativní charakter. V Březanově kronice se jména neurozených služebníků objevují jen v pravidelných výpisech personálu, stručných zprávách typu „pachole přeč odjelo“⁹⁴ nebo v případech svatby konkrétních sloužících, pořádané na náklady vrchnosti.⁹⁵ Také v deníku Adama z Valdštejna jsou zmínky o „nizkém“ služebnictvu velmi strohé povahy. Nalézáme zde například informace o vyplacení, sňatku či smrti služebného.⁹⁶

Uvedené příklady jsou jen ukázkami z pramenné základny, ze které se dají čerpat údaje o služebnictvu. Můžeme však na základě předchozího rozboru předpokládat, že skutečný charakter vzájemných vazeb nám nejvíce poodhalí soudobá korespondence.

Prozatím se zájem upínal především na zprávy o sloužících, z nichž nebylo možné vyčíst skutečnou podobu vztahů mezi nimi a zástupci aristokracie. Nyní se však zaměříme

---

⁸⁸ Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 383, 390.

⁸⁹ Jana RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova*, Rodinné paměti, Praha 2000.

⁹⁰ Zvolit si za kmotru / kmotra chudého člověka nebylo v dané době ničím neobvyklým. Bylo to vnímáno jako důkaz křesťanské pokory a projev úcty k lidem, u nichž spatřovali tu pravou zbožnost. Srov. J. RATAJOVÁ, *Alžběta Lidmila z Lisova*, s. 53.

⁹¹ *Tamtéž*, s. 117.

⁹² Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I–II*, Praha 1985.

⁹³ Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997

⁹⁴ J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan*, s. 415.

⁹⁵ Příkladů nalézáme více, například J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan*, s. 549, 567, 571, 581.

⁹⁶ M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana*, s. 44, 101, 183, 245, 257.

na případy, kdy sloužící není pouze bezejmenným členem dvora, ale konkrétní osobou, kterou s urozencem pojí buď dobrý, nebo naopak problematický vztah.

6 „K službě sobě oblíbila...“⁹⁷ aneb dobré vztahy mezi šlechticem a služebníkem

6.1 Šlechticův zájem o služebníka

Šlechtický dvůr raného novověku představoval určitý sociální systém.⁹⁸ Jednalo se o společnost, vyznačující se každodenním setkáváním a vzájemnou komunikací velkého množství lidí, kde každý z nich zastával určitou pozici. Toto společenství by se dalo popsat i slovy českého humanisty Jana Kocína, jenž trval, že když manželé, děti a čeládka sdílejí stejnou víru, tak vytváří „malou církev“, která je jedním z mnoha základních kamenů církve velké.⁹⁹ Přestože měl tento muž pravděpodobně na mysli malé společenství lidí, dá se jeho teorie aplikovat i na kterékoliv prostředí šlechtického dvora. Lidé této „církve“, tedy dvorské osoby, mezi sebou vytvářely několik typů vazeb, z nichž jeden by se dal charakterizovat jako „pozitivní vztahy“. A právě o nich bude nyní řeč.

Základem každého dobrého vztahu by měl být nepochybně zájem jedince o druhou osobu. Ten je možné vyčíst z nemalého množství dopisů, které na své sídlo zasílali šlechtici, případně i šlechtičny v době své nepřítomnosti. Ptali se v nich především na zdravotní stav a činnosti svých sloužících. V listopadu 1645 se například Humprecht Jan Černín z Chudenic skrze psaní své matce Zuzaně Černínové zajímal o svého pacholka Jirku a jeho pokroky při učení trubačství.¹⁰⁰ Zájem však nemusel zaniknout ani po ukončení služby, což dokázala Kateřina Žerotínská v psaní komorníku Martinovi, kde se obírala otázkou uplatnění děvečky Anny po odchodu z jejich vratislavského domu.¹⁰¹

Se vzájemnou komunikací a zájmem úzce souvisel i vznik starostí a obav o ty dvorské osoby, jež se nacházely v neblahé životní situaci. Starosti si dělal například Karel starší ze Žerotína, když do lékařské péče svého přítele Kratona z Kraftheimu svěřil svého služebníka, jehož měl rád zejména „pro jeho věrnost a skromnost“. Skutečnost, že si šlechtic zmiňovaného chlapce opravdu oblíbil, podporuje fakt, že pověřený lékař byl ve svém oboru velmi uznávaným a váženým odborníkem. Jako osobní lékař působil u Karlova otce i u tří císařů.¹⁰²

Strach o život členů čeládky, konkrétně nemocné Bětky a kuchtíka, zase prokázala Alžběta Homutovna z Cimburka v lednu 1622. Svou dceru Zuzanu Černínovou zapřísahala,

---

⁹⁷V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína, Oddělení druhé*, s. 276.

⁹⁸V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 196.

⁹⁹Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1996, s. 15.

¹⁰⁰Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 51.

¹⁰¹N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*, Praha 1982, s. 393.

¹⁰²*Tamtéž*, s. 41

aby je v jejich nemoci neopouštěla, a radila jí, jak má při léčbě postupovat.¹⁰³ S obavami šlechtična nepolevila ani o dva měsíce později v případě nemocného kuchaře, pro kterého požadovala objednat určité léky.¹⁰⁴

Jak je z předchozích příkladů zřejmé, urozensi často se svými služebníky prožívali těžkosti života, kterých ve sledovaném období plného nemocí a nebezpečí skutečně nebylo málo. Bolest při ztrátě blízkého člověka poznal snad každý, a tak projevy empatie, lítosti a soucitu nejsou v dochovaných ego-dokumentech výjimečnou záležitostí. Pochopení projevila například Kateřina Žerotínská v listu určenému komorníku Martinovi z října 1633, v němž vyjádřila soucit ženě kněze Jakuba, která právě, vedle starostí o nemocného muže, prožívala zármutek nad smrtí děvečky Andl. Šlechtična si uvědomovala, že úmrtí služebné je pro onu ženu velkou ranou, a proto nařídila, aby jí pro povzbuzení bylo dáno, pokud by o to sama stála, nějaké víno.¹⁰⁵ Útěchu poskytovala i přítelkyni Mandaléně Věžníkové, která v únoru 1631 oplakávala jistého Jana Jiřího Šorfa. Z korespondence vyplývá, že jí paní Věžníková byla vděčna za péči, kterou nebožtíkovi v jeho nemoci věnovala. Žerotínka své vstřícné chování vysvětlila tvrzením, že co mohla, ráda pro něj, „jakožto služebníka pána“ svého, udělala.¹⁰⁶ Přestože se nejednalo o osobu nízké sociální vrstvy, uvedený příklad prezentuje, samozřejmě vedle morální a křesťanské povinnosti, vděčnost šlechtičce osobě z personálu za vykonané služby.

Co mohl dělat člověk, který byl vypovězen ze služby, prozatím bez nového uplatnění a tudíž i bez střechy nad hlavou? Odpovědí by se našlo bezpochyby několik, z nichž za velmi příznivou se dá považovat řešení Karla staršího ze Žerotína, který se rozhodl jakéhosi Kopčeného ponechat ve svém domě, dokud si nenajde nové místo. Věřil totiž, že jmenovaný služebník je dobrý člověk, a i když jeho služby již nechtěl či nepotřeboval, nehodlal se podílet na jeho neštěstí.¹⁰⁷

6.2 Projevy náklonnosti a sympatií ke služebníkově

Za předpokladu plné pravdivosti slov Františka Dvorského z úvodu edice dopisů s názvem *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova* je možné následující příběh charakterizovat jako vrchol vstřícnosti a náklonnosti urozence ke svému služebníkově. Mladá šlechtična Eliška Myslíkovna z Chudenic se rozhodla vypravit za svým manželem Zikmundem Myslíkem z Hyršova do války. Za nějakou dobu se i mezi její čeleď dostala „uherská nemoc“, na kterou onemocněla i děvečka Marjánka. Pan Zikmund doporučoval

¹⁰³F. DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, s. 21.

¹⁰⁴*Tamtéž*, s. 34.

¹⁰⁵F. DVORSKÝ, *Listy paní Kateřiny I*, s. 253–254.

¹⁰⁶*Tamtéž*, s. 32.

¹⁰⁷V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 108–109.

ponechat ji do uzdravení v některém městě, jeho žena však s tímto plánem nesouhlasila a „vlastní rukou ošetřovala přemilou svou služebnou, až se pozdravila, sama však takovou převzáctnou pečlivost a ušlechtilost smrti zaplatila.“¹⁰⁸

Riskovat své zdraví ve prospěch služebného, třebaže ho s ním spojovala přátelská vazba, skutečně nebylo ve šlechtickém prostředí zcela běžné. Daleko častěji urozené osoby dokazovali ušlechtilost svého charakteru tím, že se za osobu jim podřízenou přimluví anebo ji sami vyšli vstříc. Typickým příkladem je propuštění ze služby z důvodu vstupu do manželství.¹⁰⁹

Jak je patrné již z případu služebníka Kopčeného, dobrá vůle se často prokázala i v otázce bydlení. Když šafářka Dorota Perenská, jež stála nad ostatními šafářkami a udržovala s Kateřinou Žerotínskou občasný písemný kontakt, požádala roku 1635 o svolení, aby mohl její zeť v domě přes zimu pobývat, bylo její žádosti vyhověno. Onen muž se jen musel zaručit, že jeho chování bude slušné a že tam nezpůsobí žádnou škodu.¹¹⁰ Vstřícně se Žerotínka zachovala i o dva roky dříve, když část své brněnské čeládky propustila za účelem návštěvy příbuzných a přátel na několik dnů do Třebíče.¹¹¹

Přimluvy za poddané tvořily poměrně značnou část šlechtické korespondence raného novověku. Například často zmiňovaný Karel starší ze Žerotína leckdy žádal o propuštění někoho z vězení nebo z cizího panství za účelem sňatku a vůbec chránil své lidi před příkořími bouřlivé doby. Jeho ochranné ambice a smysl pro spravedlnost byly nejspíš odrazem jeho názoru na ideální vztah mezi vrchností a poddaným. Věřil totiž, že ekonomická prosperita na klidném panství je možná pouze za předpokladu, že se vrchnost bude přízni svých poddaných opravdu těšit. Pokud jsou tyto lidé spokojeni a cítí ze strany vrchnosti zájem o vyřešení svých problémů a potřeb, lépe a pilněji pracují, a to nejen pro svůj vlastní prospěch, ale i prospěch svého pána.¹¹² Mezi poddané samozřejmě patřilo i služebnictvo na šlechtickém dvoře a chuť pracovat pro svého pána zde byla silněji ovlivňována než kdekoli jinde na panství. Zároveň mohly být žádosti z úst těchto lidí dříve a možná i s větší efektivitou vyslyšeny.

Jeho přístup k lidem na panství se ale příliš nelišil od dobových zvyklostí. Za vyřízení záležitosti služebníka Zlomka se například v únoru 1558 přimlouvala u Jáchyma z Hradce Anna Hradecká z Rožmberka.¹¹³ Za jakéhosi Lukáše Hlavatého a jeho ženu zase ztratila slovo u svého synovce Rudolfa z Valdštejna Kateřina Žerotínská. Manželskému

¹⁰⁸F. DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, s. 14.

¹⁰⁹Například F. DVORSKÝ, *Listy paní Kateřiny I*, s. 104.

¹¹⁰F. DVORSKÝ, *Listy paní Kateřiny II*, s. 343.

¹¹¹F. DVORSKÝ, *Listy paní Kateřiny I*, s. 251.

¹¹²T. KNOZ, *Karel st. ze Žerotína*, s. 131.

¹¹³V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce*, s. 234.

páru byla vyměřena pokuta za to, že u sebe přenechali Židy jedoucí z oblasti zamořené morem. Za přimluvu spolu s dětmi Hlavaté žádali i sirotci, kteří u šlechticů sloužili.¹¹⁴

Prokázání dobré vůle, projevení lítosti i pochopení jistě značí dobrý vztah. Nejen z uvedených příkladů vyplývá, že šlechticům nebyli členové dvora lhostejní a záleželo jim na jejich spokojenosti, od které se následně odvíjela kvalita vykonané služby. A již bylo zmíněno, že právě kvalita práce byla nejpodstatnějším prvkem určujícím povahu vztahu. Myšlenka, že se ekonomická prosperita panství odvíjí od spokojenosti poddaných, by se tedy dala doplnit o tvrzení, že prvotním prvkem při vytváření budoucích vazeb šlechtic – služebník byl právě obecný přístup šlechtice k poddaným.

Pravděpodobně z důvodu očekávání vždy dobře provedené práce není v běžné korespondenci lehké nalézt pochvalu směřovanou na služebnou osobu nízkého sociálního statutu.¹¹⁵ Ocenění práce a kvalit „prostého“ služebníka se obvykle objevují jen ve spojitosti buď s jeho nemocí či smrtí, nebo v případě potřeby jeho služeb. Když je i přesto někde pochvala zaznamenána, zpravidla to svědčí o naprosté spokojenosti s odvedenou prací popisované osoby. Tak tomu bylo i v případě chůvy Jany, která ve čtyřicátých letech 17. století pečovala o malou Zuzličku, vychovávanou v ten čas u své babičky Zuzany Černínové z Harasova. Matka malé dívenky, Eliška Myslíkovna z Chudenic, alespoň ve třech psaních adresovaných matce pěla chválu na povahu a schopnosti jmenované služebné. Domnívala se, že kdyby to bylo možné, chůva by za její dcerku i dýchala.¹¹⁶ Dále jí připisovala největší podíl na tom, že je Zuzanka tak „čistá“ a veselá.¹¹⁷ Neméně kladně jí zhodnotila i v červnu 1645: „Ta přemilá a dobrá žena chůva, že se tak dobře chová a zuzličku tak dobře hlídá, bohdá seji toho vším dobrým vodměním, mně se tak zdá, že sem jak živa z selských lidí na žádného člověka nebyla laskavější jako na ni, nebo je to hned na ni vidět, že všechna dobrá, rozumná, bedlivá žena je.“¹¹⁸

Je potřeba si uvědomit, že chůvy a kojné, které se novorozencům najímaly ihned po narození, trávily s malým šlechticem podstatnou část jeho času.¹¹⁹ Vedle matky se značně podílely na jeho výchově a tedy i na formování významných stránek jeho charakteru. Svěřit dítě do péče služebné také vyžadovalo notnou dávku důvěry v pověřeného člověka. Když se v dubnu 1677 vypravila Alžběta Lidmila z Lisova se svým mužem do Vídně,

---

¹¹⁴F. DVORSKÝ, *Listy paní Kateřiny II*, s. 21.

¹¹⁵Opotí tomu projevy uznávání a chvály služeb lidí jim společensky bližších jsou v dochovaných pramenech častější. Například V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 82, 465; František DVORSKÝ (ed.), *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, s. 92.

¹¹⁶F. DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, s. 53.

¹¹⁷*Tamtéž*, s. 78.

¹¹⁸F. DVORSKÝ, *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, s. 67.

¹¹⁹V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, s. 73.

svěřila své děti do rukou jisté Dorničky Střelky, která důvěru v ní vloženou nezklamala.¹²⁰ Naopak tomu bylo v případě chůvy, které syn šlechtičny Josef upadl z židličky po hlavě na zem. Událost naštěstí skončila dobře a obešla se bez následků.¹²¹

Náklonnost ke služebníku je možné vysledovat i ze zpráv a proseb urozenců, v nichž požadovali služby jednoho konkrétního člověka. Svědčí to tak nejen o spokojenosti s plněním povinností určených daným typem služby, ale i o vzájemném porozumění. Proč by jinak například Eliška ze Žerotína žádala pana Jana Hodějovského, nejvyššího hofrychtýře markrabství Moravského, aby jí do služby propustil poddanou Dorotu, dcery jistého Střelky. Šlechtična si tuto dívku velmi oblíbila a byla by mu, společně s manželem, za jeho vstřícnost neskonale vděčná.¹²²

Sám Karel starší žádal roku 1628 Valtena Wintera, představeného novokřtěneckého domu v Sobotištině na Slovensku, aby mu pomohl přesvědčit číšníka Jakuba k odjezdu s ním do Vratislavi. Žerotín si na Jakuba a jeho víno již zvykl, a proto mu sliboval, že ho bude stále vydržovat a umožní mu dvakrát do roka navštívit své příbuzné. Spolu s prosbou o přesvědčení číšníka použil šlechtic v dopisu spojení „aby mě neopouštěl“, jež bezpochyby svědčí o chování silných sympatií k požadovanému služebníku.¹²³

Již z této prosby je zřejmé, že podstatnou úlohu při žádání konkrétní služebné osoby hrála otázka zvyku. Mít ve službě člověka, který vykonává svou funkci na jednom určitém místě po několik let je zajisté příznivější i efektivnější než střídat na jedné pozici několik lidí v krátkém časovém úseku. Každý jedinec má své individuální potřeby a obvyčeje, ke kterým je zapotřebí přivyknout a umět se jim za nějakou dobu přizpůsobit. A když už má někdo svou čeládku „vycvičenou k obrazu svému“, jak to popsala Kateřina Žerotínská roku 1634,¹²⁴ snaží se jí u sebe udržet co nejdéle.

Poměrně běžným problémem bylo, že o jednu služebnou či čeledína usilovalo i několik šlechticů najednou. V lednu 1605 Karel starší ze Žerotína souhlasil, aby služby jisté Doroty využívala ještě po dobu jednoho roku manželka pana Arkleba z Víckova, a to i přesto, že o stejnou dívku stála i Karlova choť Anna.¹²⁵ V podobné záležitosti vyšel tento urozenec vstříc i o čtyři měsíce později úředníku v Břeclavi, Janu Urbanovi z Domanína, když mu dovolil ještě jeden rok mít u sebe sirotka Jiříka Bloudila.¹²⁶

---

¹²⁰ J. RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova*, s. 120.

¹²¹ *Tamtéž*, s. 90.

¹²² V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 276.

¹²³ N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel starší ze Žerotína*, s. 344–345.

¹²⁴ F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 184.

¹²⁵ V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 283.

¹²⁶ *Tamtéž*, s. 362.

Jak už bylo v předešlé kapitole řečeno, vybraní služebníci byli vrchností bráveni na zahraniční cesty, aby jednak plnili funkci doprovodu a také aby se naučili novým dovednostem či vylepšili své jazykové znalosti. Obvykle se to týkalo zejména dvořanů s čestným reprezentativním postavením, ale šanci leckdy získali i někteří sirotci, kteří byli za hranice vysíláni zejména za účelem vzdělávání. Takovou příležitost dával například Karel starší ze Žerotína. Tento šlechtic mnohdy umožňoval sirotkovi, některému příslušníku čeledi či vybranému řemeslníkovi plnit na jednom ze žerotínských zámků dvorskou funkci. Tím si vytvářel skupinu „vymíněných poddaných“, které si ve službě ponechal i po odprodeji některého ze svých panství. Příkladem je nucený prodej západomoravských statků roku 1628, po kterém se útočištěm pro tyto poddané stal převážně Přerov.¹²⁷ Tito lidé si důvěru svého pána získali pravděpodobně kladným přístupem k práci, jenž byl podmíněn vděčností za danou příležitost. Dá se předpokládat, že mezi nimi existovalo přátelské pouto nebo alespoň vztah založený na oboustranné spokojenosti.

Oblibu konkrétních jedinců je možné také vypořádat ze stručných zpráv zaznamenaných například v denících a kronikách. K odjezdu pana Petra Voka do Uher Václav Březan zapsal, že se jeho choť Kateřina z Ludanic ze stesku vypravila na hrádek Kuklvejt, kde chtěla být v přítomnosti pouze svých tří služebnic, Andl Engellandky, šafářky Kateřiny a trpaslice Aničky.¹²⁸

Služebník mohl zůstat věrný svému pánovi až do své smrti. O skutečnosti, že za tuto dlouholetou a věrnou službu byl šlechtic zpravidla velmi vděčný, se nám dochovalo velké množství písemných důkazů. Je zcela pochopitelné, že když se člověk, jenž několik let působil ve službě u jednoho šlechtice, dostal do nesnází, očekával od svého živitele za práci pro něj vykonávanou pomoc. Kupříkladu Kateřina Žerotínská se roku 1634 přimlouvala u svého synovce Rudolfa za propuštění její někdejší šafářky Anny Malcatky z vězení. Šlechtice byla rozhořčena, že se tak stalo bez jejího vědomí, a pro vyslyšení prosby argumentovala tím, že odsouzená žena byla dobrou a pilnou hospodyní po celých jedenáct let, kdy působila v pozici šafářky na náměšťském statku.¹²⁹

Starosti o čestné dožití zámecké chůvy si v říjnu 1556 dělala Anna Hradecká z Rožmberka, když žádala jindřichohradeckého hejtmána Šťastného Pušperského z Pleší, aby jí nedal „ouzkosti míti“ ohledně stravy a ubytování, což by jí, vzhledem k dlouholetým službám chůvy, „velmi protimyslné bylo“. ¹³⁰ Podobný problém řešila hned s více lidmi v lednu 1631 i Kateřina ze Žerotína, jež se strchovala o budoucnost již téměř slepé třebíčské

---

¹²⁷T. KNOZ, *Karel st. ze Žerotína*, s. 135.

¹²⁸J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan*, s. 520.

¹²⁹F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 169.

¹³⁰V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce*, s. 207–208.

hospodyně Doroty. Svého synovce proto žádala, aby Dorotě vyšel vstříc a nechal jí na zámku dožít, což jí také kdysi bylo slíbeno.¹³¹ V dopise třebíčskému úředníkovi své starosti objasňuje: „Nebo já ji odtud vyhnati a opustiti nemohu, poněvadž jest v službách a pracech větší díle let svých tu strávila, slušná jest věc, aby taky v sešlosti a bídě svý přichráněna byla“.¹³²

Tato uvedená řešení se shodují s dobovými zvyklostmi, podle nichž se ochrana poddaného, včetně poskytnutí mu pomoci v těžké životní situaci, měla od vrchnosti dostat každému, jehož chování odpovídalo právu a poslušnosti. V opačném případě pak nastalo potrestání.¹³³ Toto pravidlo platilo o to více v prostředí, ve kterém vrchnost přímo žila, tedy na šlechtickém dvoře, a týkalo se větší měrou lidí, se kterými přicházela častěji do kontaktu, tedy dvorských osob.

Vděk za téměř celoživotní služby cítila Kateřina ze Žerotína i k jistému Zikmundu Sokolskému, jenž se pod její záštitou dostal z pozice pacholete až do funkce purkrabího v Třebíči. Když roku 1634 onemocněl, přála si o něj pečovat. Jednak ho nechtěla v jeho bídě situaci opustit a zároveň věřila, že u ní má větší šanci na uzdravení.¹³⁴ Toto ochranné jednání nevycházelo pouze z pocitu vděčnosti a povinnosti postarat se o uvedeného služebníka, ale vyplývalo i z přízně a sympatií k němu chovaných.

Přestože se následující příklad netýká přímo osoby z nižšího personálu, ukazuje, že věrná a dobrá služba mohla být odměněna přijetím do šlechtického stavu nebo alespoň angažovaností v této otázce. Za přijetí do stavu rytířského Tomáše Soběhrda z Kozlova, úředníka v Náměšti, prosil roku 1605 Karel starší ze Žerotína. Zdůvodňoval to jeho čestným chováním a skvěle vykonávanou prací, započatou již u Karlova otce.¹³⁵

Ochranné kroky byly potřeba zejména u lidí, u nichž byla snižená schopnost racionálně uvažovat. Příkladem je přimluva Alžběty Homutovny z Cimburka u svého zetě Jana Černína z Chudenic za ponechání pohůnka Vítasa u něj v Radeníně. O Vitasovi mluvila jako šaškovi a bláznovi, a jak šlechtična v dopise uvedla: „kdyby se mělo s mejmi starejmi služebnými a ještě s tak nemoudrejmi býti a zle zacházeti, musilo by mi se to smrti rovnati, že já i oni tak málo ušetření jsou.“¹³⁶ Přestože tato slova patřila urozené ženě, její soucit a pochopení s lidmi společensky rozdílnými je ve zkoumané době obdivuhodný.

---

¹³¹F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny I*, s. 8.

¹³²*Tamtéž*, s. 11.

¹³³T. KNOZ, *Karel st. ze Žerotína*, s. 131.

¹³⁴F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 54.

¹³⁵V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 314–315.

¹³⁶F. DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, s. 29.

Výše uvedená prosba obsahuje i zmínku, že také dcera Zuzana u sebe nechává dožít její někdejší služebnou Annu. Starost o poddané tedy této šlechticně skutečně nebyla cizí. Projevila to například i v psaní z ledna 1622, ve kterém se zaobírala nemocemi svých sloužících. V souvislosti se strachem o jejich život si povzdechla: „Ať mi již pro Boha ti moji poddaní všickni nepomrou, však jich již dosti maličko mám.“¹³⁷

Často se vůbec o existenci nějakého služebníka dozvídáme až po jeho smrti, kdy je nad jeho skolem, nejčastěji v korespondenci, vyjádřena lítost. Spolu s ní je mnohdy zaznamenána i charakteristika a chvála jeho služeb, které zármutek nad úmrtím ještě více podněcují. Karel starší ze Žerotína si v dopisu své kmotře Madléně Gbelské z roku 1614 posteskl nad smrtí služebníka Albína, kterého, jak napsal, nerad ztratil, protože mu byl velmi „pohodlný“.¹³⁸ Dobrou a „platnou“ služebnici v dívce Andl zase ztratila žena vratislavského kněze Jakuba roku 1633.¹³⁹ Když v lednu 1556 přišel hejtman Šťastný Pušperský z Pleší o svého služebníka Hanzle Starého, byl tím velmi zarmoucen, jelikož ztratil velmi pilného služebníka, jenž mu byl potřebný „k mnohému pohodlí“.¹⁴⁰

V této souvislosti byly k vystižení kvalit nebožtíka nejvíce používány výrazy „platný“¹⁴¹, „pohodlný“ a „dobrý“¹⁴² a jen skutečně málokdy je možné nalézt srdečnější vyjádření. Nemusí to však nutně znamenat, že mezi dvěma jedinci existovalo pouze profesní pouto. Skutečnou míru bolesti nad smrtí služebníka nelze odvozovat jen od slov, která šlechtic napsal na papír a jež většinou sloužila jen jako informace o smrti jmenované osoby.

6.3 Ocenění dobré služby

Za svou službu byl každý dvorský služebník odměňován. Kromě pravidelných platů, vydávaných buď v peněžní formě nebo v naturáliích, byli někteří služebníci oceňováni i jednorázovými dary, které často vyplývaly ze vztahu k odměňovanému a vyjadřovaly spokojenost s jeho prací. Věcné a peněžní dary dávali šlechtici především při křtinách, svatbách, jež mnohdy vystrojovali na vlastní náklady, a při odchodu služebníka či úředníka ze služby. Tyto dary se však vztahovaly především na dvořany s čestným reprezentativním postavením.¹⁴³

---

¹³⁷Tamtéž, s. 21.

¹³⁸N. REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel starší ze Žerotína*, s. 300–301.

¹³⁹F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny I*, s. 256.

¹⁴⁰František TISCHER, *Dopisy hejtmana Šťastného z Pleší ku panu Jáchymovi z Hradce*, VKČSN, část XIII., Praha 1903, s. 21.

¹⁴¹Je možné nalézt v: J. PÁNEK (ed.), *Václav Březan*, s. 467; V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 77.

¹⁴²Je možné nalézt v: F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 191.

¹⁴³V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, s. 65.

Služebníků z nižší sociální vrstvy se týkaly hlavně „dary na přilepšenou“ spojené se stravou, alkoholickými nápoji a ošacením. Například na jindřichohradeckém zámku se každoročně na Štědrý večer rozdávaly veškerému služebnictvu jablka, ořechy a švestky. Ječným pivem z místního pivovaru byla zase zásobena čeleď v poplužních dvorech na panství.¹⁴⁴ Starosti se sháněním vína pro čeládku, tedy aby bylo dobré, ale za rozumnou cenu, si v listopadu 1598 dělal Karel starší ze Žerotína, když ohledně toho žádal o radu pana Václava Morkovského ze Zástřízl.¹⁴⁵

Vrchnost obvykle příslušníkům dvora buď přímo obstarávala ošacení a obuv, anebo jim na jejich pořízení poskytovala peněžní částky.¹⁴⁶ Skutečnost, že žádosti o jejich pořízení byly leckdy naléhavé, je zřejmá z dopisu písaře Jakuba jeho pánu Karlu Častovci. Z důvodu blížící se zimy ho úpěnlivě žádal o finanční prostředek na teplé ošacení, aby, jak popsal aktuální stav svého oděvu, „tak nahej nechodil“.¹⁴⁷ Naopak dlouhým kožichem, kterému se říkalo „šorcpelc“, byla obdarována jak porodní bába první dcery Adama II. z Hradce Bohunky, tak i kojná jeho druhé dcery Anny Kateřiny.¹⁴⁸

Již zde bylo uvedeno, že dlouholetí služebníci často za svou práci od urozence očekávali ochranu a podporu v těžké životní situaci. To platilo i v otázce finančního zabezpečení. O pomoc byl roku 1595 požádán Adam II. z Hradce jistou Martou Cirkovou, která ho jako novorozence kojila. Šlechtic její prosbu vyslyšel a daroval jí dvě kopy míšenských grošů a dvě míry žita. S žádostí o malý dar se tato žena obrátila i na Adamova syna Jáchyma Oldřicha, od kterého nakonec získala jeden tolar.¹⁴⁹

Dary a odměny byly a jsou stále ukazatelem přízně k obdarovanému. Šlechtici jimi také ukazovali svou štědrost, vděčnost a pochopení. Zmíněné příklady darů a příspěvků sice nevypovídají nic určitého o vzájemných vazbách, ale jistě svědčí o míře urozenscovy spokojenosti s vykonanou prací služebníka, což je, jak již bylo vícekrát řečeno, pro vytváření dobrých vztahů základem.

Častou formou odměňování byly peněžité dary a odkazy, které šlechtici svým služebníkům přiznávali ve svých závětech.¹⁵⁰ Odkazy se zpravidla úzce odvíjely od věrnosti a chování jmenovaných osob k jejímu zůstaviteli, kdy byly obvykle nejvíce ceněny dlouhodobě vykonávané služby. Hraběnka Sylvie Černínová odkázala roku 1660 veškerému svému služebnictvu, bez rozdílu pohlaví či věku, které by v době její smrti

---

¹⁴⁴ *Tamtéž*, s. 128–129.

¹⁴⁵ V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 247.

¹⁴⁶ V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 234.

¹⁴⁷ P. MAREŠ, *Karel Častovec Myška ze Žlunic*, s. 31.

¹⁴⁸ V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, s. 73.

¹⁴⁹ V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce*, s. 268–270.

¹⁵⁰ V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 233.

zůstávalo u ní ve službě, plat za jeden rok. Nadto odměnila i za věrnost a pilnost děvečky Andl, Zuzl a Aničku, přičemž každé z nich darovala nějaké peníze na přilepšenou spolu s peřinami a povlaky. Nejvíce oceněnou dívkou byla Andl, která sice měla získat méně ložního vybavení, ale zato šestkrát vyšší částku peněz. Mezi veškeré své služebnice a děvečky také rozkázala rozdat všechny své šaty, které nejsou zlatem či stříbrem krumplované.¹⁵¹

Snahu zanechat část své pozůstalosti služebnictvu spatřujeme i v dodatku k poslední vůli Karla staršího ze Žerotína z roku 1636, který byl sepsán zhruba tři týdny po vzniku samotné závěti. V dodatku šlechtic pamatoval především na služebníky, kteří by mu zůstali věrni až do jeho posledních dnů. Celkově je tento kšaft velmi rozsáhlý, dá se předpokládat, že zahrnuje poměrně značnou část šlechtického dvora. Jeho výrazným prvkem jsou také odkazy věnované Karlovým bývalým služebníkům, zahrnující například bývalého komorníka či krejčího.¹⁵²

I v závěti Jiříka z Entnšlanku a v Lištném z roku 1576 je projevena vděčnost za pro něj odváděnou práci. Odměnit by chtěl především jistou Ludmilu Barbanášku, jež se o něj po několik let starala, Jana Rybu, jenž mu byl věrným a vytrvalým služebníkem, a sirotka Martu.¹⁵³ Na konkrétní služebnou pamatovala i manželka hejtmana Šťastného z Pleší Ludmila, která roku 1566 odkázala svým sourozencům všečen majetek kromě „šamlatové“ sukně a deseti kop míšenských grošů, jež byly určeny její děvečce Martě.¹⁵⁴

Šlechtic mohl také prostřednictvím poslední vůle vyslovit přání, jehož naplnění mohlo být i úsilí, aby jeho hlavní dědic zanechal některému určitému služebníkovu jeho dosavadní místo. Takovou prosbu měl kupříkladu Bohuněk Zámorský ze Zámrsku, který vedle toho také vyjádřil obavu, aby onomu muži nebyla činěna „žádná křivda“.¹⁵⁵

V případě, že šlechtic neměl partnera ani děti, daroval svou pozůstalost především lidem, se kterými ho pojil přátelský vztah nebo si zkrátka jen považoval jejich práce. Dorota Netonická z Nebílov tak roku 1576 odkázala svůj majetek strýci, schovankám, selce, písaři, bývalému rychtáři a čeládce.¹⁵⁶ Pravděpodobně se zde nejednalo o velký statek a je tedy možné, že ocenila každého ve své blízkosti.

---

¹⁵¹František TISCHER (ed.), *Dopisy Sylvie hraběnky Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrabětem Černínem z Chudenic z let 1635–1651*, VKČSN, část III., Praha 1908, s. 19.

¹⁵²Karel MÜLLER (ed.), *Poslední vůle Karla staršího ze Žerotína z roku 1636*, in: Sborník Státního okresního archivu Píseň 4, Píseň 1996, s. 10–14.

¹⁵³F. DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky*, s. 120–122.

¹⁵⁴F. TISCHER, *Dopisy hejtmana Šťastného z Pleší*, s. 7.

¹⁵⁵Pavel KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002, s. 130.

¹⁵⁶*Tamtéž*, s. 207 – 210.

Odměnění celého dvora se však nemuselo týkat jen menších sídel, patřících obvykle příslušníkům rytířského stavu, ale i daleko zalidněnějších usedlostí. K takové všestranné štedrosti se rozhodli například Kryšof z Bibrštejna na Frýdlantu,¹⁵⁷ Fridrich ze Žerotína¹⁵⁸ či Kateřina ze Žerotína.¹⁵⁹

Nejen z početné korespondence, ale i ze závěti posledně zmíněné šlechtičny vyplývá, že si oblíbila obzvláště své „služebné panny“ Kačenku Volbramku ze Štětkře a Aničku Javornickou z Javorníku.¹⁶⁰ Obě dívky byly urozeného původu, což podporuje domněnku, že nejbližšími služebními osobami příslušníka panského stavu nebo alespoň finančně dobře zaopatřeného bývaly zejména lidé podobného sociálního zázemí. Osobám z nižší vrstvy personálu se tito šlechtici sice nevyhýbali, ale blíže se jimi neobklopovali. Přátelské vztahy mezi šlechticem a jeho neurozeným služebníkem tedy s daleko větší pravděpodobností vznikaly na menších dvorech, jejichž vrchnost příslušela především ke stavu rytířskému.¹⁶¹

Směr urozenským vazbám rodícím se v prostředí šlechtického dvora byl zkrátka v období raného novověku určován dobovými zvyklostmi a společenskou hierarchií. Nicméně i přesto zde zůstal vymezen prostor pro ocenění kvalit služeb jakéhokoliv člověka, třebaže nepocházel ze šlechtického rodu ani nezastával některou z vážených a reprezentativních funkcí.

---

¹⁵⁷*Tamtéž*, s. 116 – 121.

¹⁵⁸V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 195–196.

¹⁵⁹František HRUBÝ (ed.), *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*, Brno 1937, s. 5–7.

¹⁶⁰Je to zřejmé například z těchto dopisů: F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 138, 142, 155.

¹⁶¹Příkladem může být nejspíš velmi dobrý vztah Ludmily Šťastné s její děvečkou Martou.

7 „Není hodna, že jest u mne byla a není jí hodno té osobě věřiti“¹⁶² aneb šlechta a její špatné vztahy s osobami personálu

7.1 Nespokojenost s výkony služebnictva

„Služebníků těch, kteří by služby a užitky od pánů svých brali, drahně jest, ale těch, kteří by hleděli pilně a právě zasluhovati, velmi zřídka.“ Tato slova použil k hodnocení výkonů svého služebnictva v dubnu 1551 Jaroslav z Pernštejna a nelze pochybovat o tom, že s ním tento názor sdílelo i mnoho dalších šlechticů.¹⁶³ Projevy nespokojenosti a kritiky práce dvorských osob jsou v dobových pramenech poměrně běžnou záležitostí. Je tedy jisté, že kvalita služby značného množství příslušníků dvora neodpovídala šlechticovým představám a požadavkům, což v důsledku bránilo jejich vzájemnému porozumění a přispívalo k tvorbě špatných vztahů.

Pokud někdo pracoval ledabyle a neefektivně, byl šlechticem často označován nepřívětivými výrazy typu „mrcha“ či „lotr“. Takové označení si od Karla staršího ze Žerotína například vysloužil jakýsi myslivec, jenž se nebyl schopen za dlouhou dobu ničemu naučit a tudíž byly jeho výkony velmi neuspokojivé.¹⁶⁴ Mrchami zase byly jeho čtvrtou manželkou Kateřinou označeny některé šafářky, které podle ní svou práci vykonávaly nepoctivě, aby mohly ve výsledku samy sobě přilepšit.¹⁶⁵

Nejčastěji je kritika šlechtičny zaměřená na šafářku Horeckou a Lipchavskou, jejichž výsledné množství vyrobených produktů bylo opakovaně nedostatečné.¹⁶⁶ Obzvláště pak druhou jmenovanou neměla v oblibě, a to zejména pro její časté výmluvy,¹⁶⁷ nedbalost i zlodějství. V říjnu 1634 nakázala písaři v Brandýse nad Orlicí Janovi uvěznit tuto ženu na nějaký čas do šatlavy a trdlicí ji přinutit k odvedení zbylých produktů.¹⁶⁸ Když ani tento krok nezapříčinil kýženou změnu jejího neuspokojivého chování, nařídila, aby byla obstarána šafářka jiná. Spolu s touto instrukcí v psaní brandýskému písaři s jistotou vyjádřila předpoklad, že si nemyslí, že by „horší nad ni dostati mohla.“¹⁶⁹

Častou nepřítomnost šlechty na venkovských statcích mnohdy zneužíval i správní aparát, jemuž byly svěřeny velmožovy pravomoci. Jeho představitelé toho využívali k

---

¹⁶²F. DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, s. 63.

¹⁶³V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 201.

¹⁶⁴V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 166.

¹⁶⁵F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 354.

¹⁶⁶F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny I*, s. 47.

¹⁶⁷*Tamtéž*, s. 278.

¹⁶⁸F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 194.

¹⁶⁹*Tamtéž*, s. 201.

vlastnímu obohacování a růstu svého sebevědomí.¹⁷⁰ Když hraběnka Sylvie Černínová náhle přijela v srpnu 1644 na Velichovky, čekalo jí tam mnoho nemilých překvapení. Svému manželu Heřmanovi svůj zážitek popsala jako setkání s největšími „něřády“, jaké kdy viděla, a podivovala se nad tím, že svůj statek svěřil lidem, „kteří víc k škodě než k zisku sou.“¹⁷¹ Podobná slova použila i v listu z července 1645, kde si stěžovala na služebnictvo, které mělo na starosti péči o koně. Tito lidé své povinnosti značně zanedbávali a šlechtična tak byla nucena některou práci vykonávat sama.¹⁷²

Stejný náhled na čeládku, jež se nesnaží škodám zabránit, ale naopak k jejich vzniku výrazně přispívá, měl i hejtman Šťastný Pušperský z Pleší. V únoru 1559 na základě své silné nespokojenosti doporučil Jáchymovi z Hradce, aby si raději vydržoval méně početnou čeládku, což by mimochodem přispělo i k ušetření určitých částek peněz.¹⁷³ V této otázce by mu dal jistě za pravdu i Oldřich z Kounic, jenž svým synům roku 1613 radil, aby měli co nejméně personálu, jelikož „více je-li služebníků, tím menší služba pánu...“¹⁷⁴

Nespokojenost a leckdy i zlost nad výkony služebnictva byly poměrně častou záležitostí, a proto se nelze divit, že šlechtic svému personálu obvykle nedůvěřoval. Když Karel starší ze Žerotína svěřil svou roční dcerku Bohunku do péče rodinné přítelkyni paní Vanecké, žádal ji, aby dceru ochraňovala, a to i před „mrchami dívkami“, které by mohly způsobit nějaké neštěstí. Dokonce požadoval, aby v případě svého odjezdu pověřila někoho skutečně spolehlivého, čímž nepochybně neměl na mysli zmíněné služebné.¹⁷⁵

Na základě plné angažovanosti v oblasti hospodářství jeho čtvrté manželky Kateřiny je jisté, že s nekalostmi a nedbalostí personálu na statcích měla značné zkušenosti. Když bylo brandýské víno poslané na Přerov již podruhé zabaveno vojáky, obvinila z toho posly, že se jimi dobrovolně nechají okrást.¹⁷⁶ Negativní obrázek si utvořila i o tamnějším zahradníkovi, jenž podle jejích slov z června 1635 příliš práce nezastane a nikdy neplní její požadavky.¹⁷⁷

Jelikož vrchnost od veškerého svého služebnictva očekávala poslušnost a plnění závazků, nedávala špatně odvedená práce, ledabylost a nicnedělání šanci na vznik vzájemně dobrých vztahů. Bylo by mylné se domnívat, že se šlechtic ve světě svých

---

¹⁷⁰V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 216.

¹⁷¹F. TISCHER (ed.), *Dopisy Sylvie hraběnky Černínové*, s. 54.

¹⁷²*Tamtéž*, s. 78.

¹⁷³F. TISCHER, *Dopisy hejtmana Šťastného z Pleší*, s. 33.

¹⁷⁴V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 219.

¹⁷⁵V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 61–62.

¹⁷⁶F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II*, s. 87.

¹⁷⁷*Tamtéž*, s. 299.

podřízených neorientoval a neuměl si tam zjednat pořádek. Právě na to totiž spoléhalo úřednictvo i ostatní personál, a to především na vedlejších sídlech, jež urozenec pravidelně nenavštěvoval. Obvykle ale jejich přístup k práci a často i jména velmi dobře znal.

Je pochopitelné, že po služebnictvu bylo požadováno dodržování zásad slušného chování. Důkazem toho jsou části vrchnostenských instrukcí, věnující se zákazům a omezením některých činností prováděných v prostředí sídla. Čeládka v nich byla nabádána, aby se u jídla chovala slušně, nemluvila sprostě, aby si nikdo z ní nevodil ke stolu hosty a nepřeháněl to se spotřebou piva či vína.¹⁷⁸ Pravděpodobným motivem k sepsání těchto instrukcí byly šlechticovy nepříjemné zkušenosti. Ty měl například Vilém z Rožmberka, jenž sice nebránil svému personálu v přiměřeném popíjení alkoholu, ale značně mu vadilo jeho opilství.¹⁷⁹ Stejně nazírání na tuto otázku lze spatřit i u Mandelíny z Hradce, která si v červnu 1564 stěžovala na služby panského obročníka, jenž pouštěl do zámku každého, kdo tam chtěl. Důsledkem toho byl v zámku značný hluk pocházející od čeledi, která často popíjela až do rána. V psaní Jáchymovi z Hradce dále uvedla i případ sňatku koželuha, jenž se svými hosty slavil několik nocí. Jejich neohleduplné chování ve šlechticně vyvolalo dojem, že kdyby tito lidé „směli, že by po hrobích svejch pánů tancovali.“¹⁸⁰

Spojení nedbalosti při práci s ignorováním zásad slušného chování dokládá nevážení si svého pána. Vrchnost pak k takovému služebníku nemohla pociťovat úctu ani vděk, třebaže by se jednalo o urozenou osobu vykonávající významnou funkci. Hraběnka Sylvie Černínová byla při již zmíněné návštěvě Velichovek zděšena tamnější morálkou, vztahující se nejen na hamižnost úředníků, ale i nevhodný životní styl sekretáře, který byl každý den opilý.¹⁸¹ Obdobnou zkušenost měla i Mandelína z Hradce s jakousi Lídou, jež byla nejspíš členkou jindřichohradeckého fraucimoru.¹⁸²

Někdy ovšem nebylo zapotřebí ani ledabylosti, ani špatného chování, aby šlechtic vnímal svého, třeba i urozeného, služebníka s opovržením. Typickým příkladem je vztah malého Petra Voka z Rožmberka ke svému učiteli Janu Makovskému z Makové, od kterého, jakožto poddaného, odmítal být veden a trestán.¹⁸³ Zkrátka i sociální příslušnost hrála v povaze vazeb mezi dvorskými osobami podstatnou roli.

---

¹⁷⁸ Josef HRDLIČKA, „...kuchyni svou k správě tobě poroučím“. *Kuchyňský personál v rezidencích posledních pánů z Hradce a Rožmberků*, JSH 65, 1996, s. 148–154.

¹⁷⁹ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, s. 177.

¹⁸⁰ V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce*, s. 256.

¹⁸¹ F. TISCHER (ed.), *Dopisy Sylvie hraběnky Černínové*, s. 55.

¹⁸² V. BŮŽEK – J. HRDLIČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce*, s. 259–260.

¹⁸³ Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberk. Životní příběh Petra Voka*, Praha 1996, s. 40.

Za jedno z nejrozšířenějších sociálních pnutí v předbělohorské době je považováno zbíhání poddaných,¹⁸⁴ které se samozřejmě nevyhlo ani šlechtickým dvorům. Běžně se dokonce stávalo, že ze služby zběhlo více lidí najednou. Kupříkladu během jedné srpnové noci 1605 beze slova odešli dva kuchtíci Karla staršího ze Žerotína.¹⁸⁵ Stejnou zkušenost měla i Anna Voračická z Chyš, které zběhla kuchařka spolu se svým mužem a synem.¹⁸⁶ Příčina jejich nečekaného odchodu je neznámá, místo působení jim zkrátka něčím nevyhovovalo, a tak se rozhodli hledat štěstí jinde. Pohnutka k náhlému opuštění služby je naopak zřejmá u služebníka rodiny Černínů. Odchodu tohoto „bohuprázdného kluka“ Václava totiž předcházela událost, při které dostal „pět nebo šest ran“, protože jednak pomlouval pana Humprechta Jana a často se toulal, jednak značně zanedbával své povinnosti. Jednou dokonce nechal jen tak stát šlechticovy koně ve městě a sám si raději zašel do hospody.¹⁸⁷

Dá se předpokládat, že útěk ze služby nebyl známkou nijak zvlášť dobrých vztahů, což vyplývá i ze skutečnosti, že zběhnutí¹⁸⁸ bylo příslušníku šlechtického stavu líto především z důvodu, že přišel o poddaného.

7.2 Konflikty jako součást dvorského života

Jako v každém lidském společenství byly spory běžnou součástí i dvorského života. Problémové mezilidské vztahy uvnitř sídla mohly ovlivnit kvalitu správy panství či dokonce poškodit jméno šlechtice. Spory mívaly různou podobu, z nichž některé mohly skončit i vraždou. V takovém případě obvykle urozená osoba velmi váhala nad rozsahem trestu, jelikož věděla, že si pachatel potrestat zaslouží, zároveň se ale obávala o poškození dobré pověsti rodu i sídla.¹⁸⁹ Taková situace nastala například v březnu 1556 v telčském zámku, kdy služebník Zachariáše z Hradce Čáslav zabil jiného jeho služebníka Kryštofa. Znepokojený Zachariáš pak žádal bratra Jáchyma o radu, jak má v tomto případě postupovat.¹⁹⁰

---

¹⁸⁴Tomáš KNOZ, *Poddaný v korespondenci Jana Diviše ze Žerotína z let 1600–1614*, Z kralické tvrze 18, 1991–1992, s. 72.

¹⁸⁵V. BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína. Oddělení druhé*, s. 442.

¹⁸⁶F. DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky*, s. 119.

¹⁸⁷Z. KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 43–44.

¹⁸⁸ O zběhlého poddaného, který u vrchnosti hledal ochranu, byl velký zájem projeven v případě, že se jednalo o osobu s určitým privilegovaným postavením (mlynář, krčmář, specializovaný řemeslník apod.), od které se dal očekávat přínos pro hospodářství velkostatku. Výjimečnými případy nebylo ani „odlákávání čeládky“, jež je možné zaznamenat například u čeledi Jana Diviše ze Žerotína, která měla na starosti koně. Srov. T. KNOZ, *Poddaný v korespondenci Jana Diviše*, s. 73–78.

¹⁸⁹V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 230–232.

¹⁹⁰V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce*, s. 196.

Příčina některých konfliktů služebných osob mohla vést také v rozhodnutí šlechty. O tom svědčí i záležitost týkající se dívky Doroty sloužící u Elišky Myslíkovny z Chudenic, které nebylo dovoleno odejít ze služby za svým milým. Tento zákaz v ní vyvolal zlobu a agresi, která se projevila tím, že pohrabáčem zbila další dvě služebné Marjánku a Ančku až do té míry, že obě „jen tak v krvi ležely“. Poté si zabalila své šaty a z domu odešla. Šlechtična rozhořčena tímto činem napsala v květnu 1645 své matce Zuzaně Černínové, že tato „bohuprázdná Dorotka není hodna, že jest u mne byla a není jí hodno té osobě věřiti“. Dorota tak ztratila ze strany své paní veškeré uznání a zároveň si mohla být jistá, že u nikoho z jejího blízkého okolí službu nezíská.¹⁹¹

Zřejmě z důvodu požadavku dobrého chování a dostatečných výkonů při práci přistupovali urození často ke svým služebníkům velmi přísně. Někdy tento postoj sloužil jako prevence, aby se služebnictvo chovalo řádně a nedělal každý jen to, co je v jeho zájmu, jindy se projevil až v důsledku chyby nebo provinění ze strany vykonavatele služby.

„Drž čeleď svou v hrůze, ať se tebe bojí, což rozkážeš, ať se stane a tak se učiní.“ Takto radil svému synu Jaroslavovi Jan Hasištejnský z Lobkovic, jehož přístup pravděpodobně nebyl proti mysli většímu množství šlechticů.¹⁹² Tento autoritativní postoj měl všem dvorským osobám ukázat, kdo je tam pánem (či paní), jehož rozhodnutí a příkazy mají být všemi nekompromisně přijímány. Předpoklad, že tento přístup nebyl na lobkovickém panství výjimečným a řídilo se jím více šlechticů, podporuje instrukce jinak mírumilovné Elišky Myslíkovny z Chudenic hejtmanovi, aby dal „notně zbíti“ jakousi služebnou Důrku.¹⁹³

Původ některých zákazů je možné nalézt také v ekonomických opatřeních. Přísné stanovisko vycházející především z úspornosti lze spatřit kupříkladu v zákazu vydávat snídaně, svačiny a přidávat jídlo zámecké čeládce v sídlech Rožmberků a pánů z Hradce.¹⁹⁴ V přísná řešení vyústily i některé osobní vztahy, které byly vzhledem k dobovým zvyklostem značně rozporuplné a problematické. Jan Běšin z Běšin si nevěděl rady, jak ukončit svůj milostný poměr se služebnou Marjánkou, aniž by to nepoškodilo jeho dobré jméno a nevzbudilo to rozruch. Nakonec se rozhodl pro velmi neúprosné východisko, když děvče, aby se ho zbavil, svěřil právu útrpnému.¹⁹⁵

---

¹⁹¹F. DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, s. 63.

¹⁹²V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA – P. KRÁL – Z. VYBÍRAL, *Věk urozených*, s. 216.

¹⁹³*Tamtéž*, s. 231.

¹⁹⁴J. HRDLÍČKA, „...kuchyni svou k správě tobě poroučím“, s. 152.

¹⁹⁵Jindřich FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách: manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000, s. 142–143.

Morální zásady raného novověku byly striktně dané, kupříkladu na pachatele deliktu cizoložství zpravidla čekal tvrdý trest. Tato provinění se samozřejmě nevyhnula ani příslušnicím české šlechty, na jejichž hříšné jednání doplácely i některé služebné, jež v jejich milostných vztazích plnily funkci jakýchsi kuplířek. Služebná Kateřiny ze Šellenberka, která byla svému muži Mikuláši Trčkovi z Lípy nevěrná s panošem Zdenkem Šanovcem, zaplatila za sjednávání jejich schůzek vlastním životem – byla pohřbena zaživa.¹⁹⁶ Podle autora *Starých letopisů českých* stála právě tato stará služebná u zrodu milostného vztahu. Šlechtična byla za své činy zaživa zazděna a její milenec byl popraven.¹⁹⁷

Mezi služebné mladé Elišky Kateřiny Smiřické, která udržovala vztah s kovářem Jiřím Vágnerem, patřila i jistá Eva, dcera Adama Hlavatého z Předhvozdí. Ta, podobně jako výše zmíněná odsouzená služebná, hrála v jejich milostném poměru roli kuplířky. Za své napomáhání sice nezaplatila životem, ale byla spolu i s některými dalšími dívkami na dvoře Eliščinou matkou tělesně trestána.¹⁹⁸

Předchozí události svědčí o tom, že sloužící se velmi snadno mohli ocitnout ve svízelné situaci. Neměli totiž možnost zvolit si mezi plněním příkazů urozece a odmítnutím z důvodu vlastního nesouhlasu. Zároveň si tím, třebaže i proti své vůli, udělali mocné nepřátele, kteří by v případě odhalení hledali viníky i v jejich řadách. Na druhé straně kdyby se náhodou nechtěli podílet na těchto nepovolených činnostech, popudili by proti sobě pána či paní, u kterého sloužili, což by mohlo mít ještě mnohem závažnější následky. Vystihnout charakter těchto sporných vztahů je obtížné – pomáhal služebník šlechtici z vlastního přesvědčení, nebo k tomu byl donucen?

Povaha vztahu je naopak evidentní v případech, které v důsledku neshody či nespokojenosti skončily tragicky. Anna Hozlauerová z Kalenic a na Opařanech obecně bývala ke svým opařanským poddaným velmi přísná, a to i přesto, že v době jejího působení na panství zuřila třicetiletá válka. Spadeno pak měla především na svou služebnou Alžbětu, kterou pravidelně bila metlami, klacky, pohrabáčem, zkrátka vším, co měla zrovna při ruce. Bohužel není jasné, čeho se dívka dopustila, že to v šlechtičně vyvolávalo takovou zlost. Každopádně brutalita týrání se stále stupňovala a intenzita se zvyšovala, což v polovině roku 1645 vyústilo až v Alžbětinu smrt. Šlechtičnu nakonec

---

¹⁹⁶O tomto případu se ve svých *Pamětech* zmiňuje Mikuláš Dačický z Heslova: „...Mikuláš mladší Trčka z Lippy zastihl svou manželku s Zdenkem, služebníkem svým, na Veliši, kázal jeho stíti, babu svodnici za živa zahrabati a paní hladem umoril.“ – Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, Praha 1878, s. 66.

¹⁹⁷Josef SVÁTEK, *Dějiny poprav a katů v Čechách*, Praha 2004, s. 71.

¹⁹⁸J. FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách*, s. 173–179.

stihla spravedlnost, když byla za svůj čin odsouzena k šesti týdnům pobytu v Bílé věži na Pražském hradě a pokutě 500 kop českých grošů, čímž svou rodinu dostala do téměř zničující finanční situace.¹⁹⁹

Snad nejznámější českou vražedkyní je Kateřina z Komárova, jež v době působení svého muže Jana Bechyně z Lažan ve funkci karlštejnského purkrabího týrala a zavraždila čtrnáct svých poddaných a služebníků, které tak trestala za jejich neposlušnost a promiskuitu. Přestože je tento případ zaznamenán v několika dobových pramenech,²⁰⁰ jedná se o velmi diskutabilní záležitost. Na její řádění totiž upozornil tamní děkan Václav Hájek z Libočan, který byl v té době ve sporu s Kateřininým chotěm. Zároveň ani výpovědi svědků nebyly jednoznačné, někteří, včetně jejích osobních služebnic, svědčili v její prospěch, jiní proti ní. Bohužel se nám její výslech ani rozsudek nedochoval, ale víme, že byla v lednu 1534 odsouzena k trestu smrti hladem. Kronikář *Starých letopisů českých* uvedl, že jí byl dán trest smrti za „mordy, kteréž činila nad svú čeledí, děvečkami i některými mužského pohlaví, kteréž jest rozličně mordovala, řezala nožem hustě těla jich, koží odírala, solila, drala v ochlemy a jinak rozličně a prve neslýchaně je mučila“.²⁰¹

Důvody těchto vražd a týrání služebnictva pravděpodobně nebyly osobní. Spíš než zášť a nenávisť vůči některé konkrétní osobě personálu, hrály roli psychické poruchy. Jisté je, že se kolem Kateřiny z Komárova a Anny Hozlauerové šířil strach a vznikaly fámy, což rozhodně nepřidalo na dobré pověsti rodů a jejich sídel.

V dochovaných pramenech se nachází také zprávy, jak služebník zabil svého pána. Z krátké zmínky v deníku Adama mladšího z Valdštejna se dozvídáme, že 24. 1. 1605 byl svým služebníkem probodnut pan Purkhauser.²⁰² O zabití Jaroslava ze Šternberka zase informovala v listu z března 1635 Kateřina Žerotínská. Skutečnost, že byl zavražděn rukou vlastního služebníka pokládala za hroznou a „strašlivou věc“, která v ní spolu s dalšími událostmi neklidné doby vyvolávala pocit beznaděje.²⁰³

---

¹⁹⁹Důkazem toho, že pokuta byla skutečně vysoká, je tehdejší cena průměrného domu v Písku, jenž stál 34 kop grošů českých. Srov. Vladimír ŠINDELÁŘ, *Historické panoptikum jihočeského zločinu*, České Budějovice 2010, s. 49–53.

²⁰⁰Především v úředních knihách komorního soudu, v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova (Josef JANÁČEK (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, Praha 1996) a v Budyšínském rukopisu *Starých letopisů českých* (Alena M. ČERNÁ – Petr ČORNEJ – Markéta KLOSOVÁ (ed.), *Staré letopisy české. Texty nejstarší vrstvy*, Praha 2003).

²⁰¹Jindřich FRANCEK, *Proces Kateřiny z Komárova*, VSH 9, Pardubice 2000, s. 3–10; J. FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách*, s. 133–135; J. SVÁTEK, *Dějiny poprav a katů v Čechách*, Praha 2004, s. 77. O případu Kateřiny z Komárova dále psali: F. X. Beneš, V. V. Tomek, J. Janáček, P. Vorel aj.

²⁰²M. KOLDINSKÁ – P. MAŤA (edd.), *Deník rudolfínského dvora*, s. 101.

²⁰³F. DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny II* s. 246.

Zatímco vzbouření poddaných proti vrchnosti nebyla ve zkoumané době ojedinělá,²⁰⁴ spiknutí služebnictva proti svému pánu bylo vskutku událostí nebývalou. Dne 24. srpna 1571 byl na svém sídle v Šamonicích zavražděn rytíř Ludvík Lorecký ze Lkouše spolu se svými syny Zdeňkem a Adamem. Vrahy byli příslušníci dvorského personálu – rychtář Petr Dulík, jeho syn Vacek, Matěj a Zika Marouškové, šafářka Voršila a kuchařka Maruška. Podle soudobých pramenů²⁰⁵ byly způsoby zabití velmi brutální. Vrazi s krutostí nešetřili ani u dvou hochů, přičemž jeden z nich poznal v osobě, jež se ho právě chystala udeřit kusem oceli do hlavy, dvorského rychtáře a snažil se ho přesvědčit, aby od svého úmyslu upustil: „Ach můj milý Dulíku, nezabíjej mne, nepovím na vás žádnému, dokud jsem živ...“. Právě tomuto rychtáři Ludvík Lorecký plně důvěřoval, v době své nepřítomnosti mu svěřoval k opatrování svůj statek a děti a často ho s sebou brával na cesty. Co v něm tedy vzbudilo takovou nenávist? A proč se jím k mordu nechali přesvědčit i jiní příslušníci dvora? Petr Dulík krátce před svou smrtí zdůvodňoval jejich činy tím, že rytíř Lorecký neúměrně zvyšoval roboty, a tak se domnívali, „když to učiní, že budou svobodní“, k čemuž je podle některých pramenů měl navést farář na Čížové Vavřinec. Svou roli pravděpodobně sehrála i rychtářova zášť vůči svému pánu a mohlo se tudíž jednat jen o osobní akt pomsty. Za spáchané mordy byli nakonec všichni viníci odsouzeni²⁰⁶ k trestu smrti.²⁰⁷

²⁰⁴ Příkladem může být zavraždění pana Otty z Vartenberka a jeho ženy v říjnu 1625, když nutili své poddané k přestoupení ke katolictví. Srov. F. MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta*, s. 19–20.

²⁰⁵ Bohužel se soudní akta, obsahující zprávy o výsledcích svědků a útrpných výsledcích nedochovala nebo nebyla nalezena. O případu se dozvídáme především od Marka Bydžovského z Florentina (*Svět za tři českých králů*), který čerpal ze zápisu paměti faráře Mikuláše Dvorského (není doklad o tom, že by se jednalo o doslovný opis), a od Bartoloměje Paprockého z Hlohol (*Diadochos 3*), jenž měl pravděpodobně v době sepisování roku 1602 k dispozici soudní spisy. Vedle toho se nám v Březanově kronice dochoval i opis dopisu Henrycha staršího ze Švamberka Petru Vokovi z Rožmberka, v němž mu sděluje onu „nedobrou novinu“. (Srov. J. PÁNEK (ed.), Václav Březan, s. 419). Je třeba dodat, že se Václav Březan stal rožmberským archivářem až roku 1596, a tím je také vysvětlena absence dalších zpráv o Loreckých.

²⁰⁶ Před samotným odsouzením byli všichni účastníci mordu mučeni. A jelikož se jednalo o zločin skutečně nevidaný a neodpustitelný (vždyť příslušníci šlechtického stavu byli zavražděni lidmi nižšího sociálního statutu), byl všem nekompromisně udělen trest smrti, a to velmi krutý. Šafářce Voršile byly nejprve vytrženy všechny nechty i zuby a poté byla spolu s kuchařkou Maruškou upálena, Matěj Maroušek byl zabit rozpáleným rožněm, jeho bratr Zika byl lámán a vpleten do kola, Václav Dulík byl rozčtvrcen a vhozen do ohně. Srov. Jaroslav KOLÁR (ed.), *Marek Bydžovský z Florentina, Svět za tři českých králů. Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526–1596*, Praha 1987, s. 142–144.

²⁰⁷ Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách. Nové vydání rozšířené o paměti prvního československého kata*, Praha 2000, s. 193–195; J. KOLÁR (ed.), *Marek Bydžovský z Florentina*, s. 134–144; Alexandr DEBNAR, *Nová zjištění a přehodnocení pohledů na okolnosti vražd Loreckých ze Lkouše spáchaných dne 24. 8. 1571 v Šamonicích*, in: Sborník k 400. výročí povýšení Blatné na město, Blatná 2001, s. 69–127; J. PÁNEK (ed.), Václav Březan, s. 419.

8 Závěr

Má práce dokázala, že vztahy mezi urozenými osobami a služebníky byly skutečně rozmanité. Jejich charakter byl určován především kvalitou služby, která byla podstatná pro utváření vzájemně dobrých vztahů. Šlechtici, kteří žili na rodových sídlech až po několik generací své poddané obvykle velmi dobře znali, přičemž jejich orientace ve světě služebnictva byla ještě mnohem lepší. O tom, jak konkrétní služebníci pracují, zdali plní své povinnosti a chovají se řádně, byli zpravidla dobře informováni.

Skvělá orientace se u některých šlechticů projevila i v případech shánění nového služebníka, na kterého pak byly mnohdy kladeny vysoké nároky. Z dochované korespondence je zřejmé, že příslušníku šlechtického stavu velmi záleželo na tom, aby nový člen dvora splňoval jeho představy a aby jeho služba vedla ke vzájemné spokojenosti.

V ego-dokumentech se o služebníku nízkého sociálního statutu většinou dozvídáme v případě jeho úmrtí, zběhnutí, sňatku či jiné události s ním spojené. Často jsou tyto zmínky jedinou příležitostí pokusit se zanalyzovat, jak na jmenovanou osobu šlechtic nahlížel a jaké povahy mohl být jejich vztah. Běžnou součástí takových zmínek jsou pak projevy šlechticovy lítosti nad úmrtím nebo nemocí onoho služebníka či dokonce snaha mu v jeho těžké životní situaci pomoci (poslat k němu lékaře, poskytnout mu střechu nad hlavou apod.). Dvorské osoby tedy nebyly příslušníkům šlechty lhostejné.

Ze zkoumaných dokumentů je také patrné, že urozené osoby byly svým dlouholetým služebníkům za jejich věrnost skutečně vděčné (přimlouvali se za ně u svých přátel a známých, starali se o jejich důstojné dožití apod.). Tento jejich přístup také odpovídal dobovým zvyklostem, za věrnost a dobře vykonávanou práci byl služebník šlechticem odměněn, a to i v podobě poskytnuté pomoci. V opačném případě byl potrestán.

Projevy nespokojenosti s odvedenou prací dvorských osob jsou v dobových pramenech poměrně častou záležitostí. Většinou je kritizována ledabylost, nicnedělání, nedostatečnost výkonů apod. V některých případech pak špatně vykonávaná služba skončila fyzickým potrestáním.

Konflikty se zkrátka nevyhnuly ani šlechtickým dvorům, přičemž některé z nich skončily skutečnou tragédií. V českých raně novověkých dějinách je možné nalézt jak události, kdy šlechtic zabil svého služebníka (nejznámější jsou případy Kateřiny z Komárova a Anny Hozlauerové), tak i případ, kdy několik služebníků zabilo svého pána a jeho dva syny (případ rytíře Loreckého ze Lkouše).

9 Seznam pramenů a literatury

Edice

1. Vincenc BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína, Oddělení druhé, Listové psaní jazykem českým*, Brno 1872
2. Vincenc BRANDL (ed.), *Spisy Karla staršího ze Žerotína, Oddělení první, Žerotínovi zápisové o soudě panském*, Brno 1866
3. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA (edd.), *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence* (= Opera Historica 6), České Budějovice 1998, s. 145–271.
4. František DVORSKÝ (ed.), *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I–II*, Praha 1894–1895
5. František DVORSKÝ (ed.), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890
6. František DVORSKÝ (ed.), *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869
7. František DVORSKÝ (ed.), *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886
8. Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003
9. František HRUBÝ (ed.), *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*, Brno 1937
10. Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941
11. Tomáš KNOZ, *Poddaný v korespondenci Jana Diviše ze Žerotína z let 1600–1614*, Z kralické tvrze 18, 1991–1992, s. 71–79.
12. Jaroslav KOLÁR (ed.), *Marek Bydžovský z Florentina, Svět za tří českých králů. Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526–1596*, Praha 1987
13. Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfínského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997
14. Pavel KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002

15. Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005
16. Ferdinand MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdruzic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897
17. Karel MÜLLER (ed.), *Poslední vůle Karla staršího ze Žerotína z roku 1636*, in: Sborník Státního okresního archivu Přerov 4, Přerov 1996, s. 9–15.
18. Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I–II*, Praha 1985
19. Bartoloměj PAPROCKÝ z Hlohol a Paprocké Vůle, *Diadochos. Posloupnost knížat a králů českých, biskupů a arcibiskupů pražských a všech tří stavů slavného Království českého, to jest panského, rytířského a městského*, Brno 2005
20. Jana RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova, Rodinné paměti*, Praha 2002
21. Noemi REJCHRTOVÁ (ed.), *Karel starší ze Žerotína, Z korespondence*, Praha 1982
22. Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, Praha 1878
23. František TISCHER, *Dopisy hejtmána Šťastného z Pleší ku panu Jáchymovi z Hradce*, VKČSN, Praha 1903, s. 1–48.
24. František TISCHER (ed.), *Dopisy Sylvie hraběnky Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrabětem Černínem z Chudenic z let 1635–1651*, VKČSN, Praha 1908, s. 1–108.
25. František TISCHER (ed.), *Dorota Jínová Pacovská. Dopisy jihočeské ženy z lidu Zuzaně Černínové z Chudenic*, Český lid 16, 1907, s. 229–231.

Literatura

1. Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.–18. století*, Ústí nad Labem 1991
2. Václav BŮŽEK (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)*, (= Opera Historica 5), České Budějovice 1996
3. Václav BŮŽEK (ed.), *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků* (=Opera Historica 3), České Budějovice 1993

4. Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010
5. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997
6. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL a kol. (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku* (=Opera Historica 7), České Budějovice 1999
7. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL a kol., *Člověk českého raného novověku (16.–17. století)*, Praha 2007
8. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (ed.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007
9. Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002
10. Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*, Pardubice 2006
11. Alexandr DEBNAR, *Nová zjištění a přehodnocení pohledů na okolnosti vražd Loreckých ze Lkouše spáchaných dne 24. 8. 1571 v Šamonicích*, in: Sborník k 400. výročí povýšení Blatné na město, Blatná 2001, s. 69–127.
12. Jiřina DOLEŽALOVÁ, *Děti pětিলisté růže*, Praha 2002
13. Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století), I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999
14. Jindřich FRANCEK, *Proces Kateřiny z Komárova*, VSH 9, Pardubice 2000, s. 3–10.
15. Jindřich FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000
16. Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách. Nové vydání rozšířené o paměti prvního československého kata*, Praha 2000
17. Martin HOLÝ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011
18. Josef HRDLIČKA, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*, České Budějovice 2000
19. Josef HRDLIČKA, „...kuchyni svou k správě tobě poroučím“. *Kuchyňský personál v rezidencích posledních pánů z Hradce a Rožmberků*, JSH 65, 1996, s. 148–169.

20. Josef HRDLÍČKA, *Rezidenční město a panská kuchyně. Podíl jindřichohradeckých měšťanů, ostatních obyvatel a panských služebníků na zásobování předbělohorského dvora pánů z Hradce potravinami*, JSH 64, 1995, s. 84–112.
21. Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1996
22. Jiří KUBEŠ, *Dějiny každodennosti II. (1500–1750)*, díl 1, Pardubice 2007–2012
23. Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, České Budějovice 2005
24. Václav LEDVINKA, *Dům pánů z Hradce pod Stupni. Příspěvek k poznání geneze a funkcí renesančního paláce v Praze*, FHB 10, 1986, s. 269–316
25. Václav LEDVINKA, *Rezidence feudálního velmože v předbělohorské Praze (pražské sídlo pánů z Hradce ve 2. polovině 16. století)*, Documenta Pragensia, Praha 1991, s. 113–134
26. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004.
27. Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberk: životní příběh Petra Voka*, Praha 1996
28. Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1,2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995–1997
29. Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007
30. Jaroslav SCHIEBL, *Plzeňský pitaval. Z černé kroniky Plzeňska, díl 1*, Plzeň 1925
31. Josef SVÁTEK, *Dějiny poprav a katů*, Praha 2004
32. Vladimír ŠINDELÁŘ, *Jihočeský pitaval. Historické kriminální případy, které jsou dnes už pokryty prachem*, Písek 1993
33. Josef VÁLKA, *Česká společnost 15.–18. století, I. Předbělohorská doba*, Praha 1972
34. Josef VÁLKA, *Česká společnost 15.–18. století II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*, Praha 1983
35. Petr VOREL, *Dvory aristokratů v renesančních Čechách*, OH 3, 1993, s. 137–154

10 Seznam použitých zkratek

FHB = Folia Historika Bohemica

JSH = Jihočeský sborník historický

OH = Opera Historica

VKČSN = Věstník Královské České společnosti nauk

VSH = Východočeský sborník historický